

FARKAS GÁBOR FARKAS

Az 1595-ös rejtélyes csillag*

Csillagászati jelenségek és történelmi események összekavarodásának egyik legjellegzetesebb 16. századi példája Illésházy István nádor¹ és az ő írását felhasználó Vizkelety Tamás báró² naplója, s a benne szereplő állítólagos új csillag. A följegyzésekben megemlítettek mind a ketten egy új égitestet, amelyet kapcsolatba hoztak Báthory Zsigmond Szinán nagyvezír elleni 1595-ös őszi hadjáratával a következőképpen: „azonban ahol hiányzik az emberi segítség, ott kezdődik az isteni. Egy új csillag is láttatott vala az égen.” A jól ismert antik toposz Quintus Curtius Rufus római történetíró Nagy Sándorról szóló munkájában is megtalálható. Itt az égitest Vespasianusra vonatkozik, mivel Curtius a római császárt tartotta feltűnő új csillagnak (novum sidus).³ „Ezért joggal és méltán vallja a római nép, hogy császáranak köszönheti megmenekülését, aki új csillagként ragyogott fel akkor, amikor már úgy hittük, örök éjszaka borult ránk. Bizony, az ő csillagának feltűnésével a napkelte árasztott új fényt a homályba borult világra, amikor a fej nélküli végtagok vizálytól marcangolva reszkettek.”⁴ Két évtizeddel korábban ismerünk már példát arra, hogy a 16. század embere számára hogyan fonódott össze egy új csillag feltűnése az éppen aktuális politikai eseményekkel. Az 1572 novemberében észlelt szupernóva esetében az is megtörténhetett, hogy belpoli-

* Az 1595-ös csillag történetére Ötvös Péter hívta fel a figyelmemet. Hasznos tanácsaiért, kritikáiért és önzetlen segítségéért külön köszönettel tartozom. A kézirat elkészítésében nyújtott fontos segítséget Bakos József, Balázs Mihály, Barsi János, Bene Sándorné, Boross Klára, Csuti Elemér, Font Zsuzsa, Keserű Bálint, Keserű Gizella, Kruppa Tamás, Kulcsár Péter, Lauf Judit, Monok István, Soproni Ferenc és Szvorényi Róbert, akiknek halálával tartozom. A csillagászati és csillagásztörténeti kérdésekben Zsoldos Endre kiegészítései és magyarázatai pótolhatatlanok voltak számomra.

¹ *Illésházy István följegyzései 1592–1603 és Hídvégi Mikó Ferenc históriája 1594–1613 Bíró Sámuel folytatásával.* Közli KAZINCZY Gábor. Pest, 1863. /MHHS 7/ 20. „Azonban ubi deficit humanum auxilium, incipit divinum. Egy új csillag is láttatott vala az égen. Az erdélyi vajda, Báthory Zsigmond, ki igen iffju, 20 esztendőös vala, praktikát indéta az moldvai és havaseli Mihály vajdával, és elhajlának az török császártul, és hajlának Rudolphus római császárhoz.”

² EK, Kézirattár G 676. VIZKELETY Tamás: *Naplója.* p. 57. „Azonban, ubi desinit esse auxilium humanum Divinum incipit. Ej uy czillagis latatatott wala az égen”. A margón nehezen olvasható megjegyzés vörös tintával: „NB. Et Deus est propeior quam sentiras sequens(?)”.

³ CURTIUS: *Historiae Alexandri Magni.* X. 9,1.

⁴ CURTIUS Rufus, Quintus: *A makedón Nagy Sándor története.* Fordította KÁRPÁTY Csilla. Bp. 1967. 306.

tikai fordulatokhoz igazították előbbre vagy későbbre az adott égi objektum észlelését a valóban bekövetkezett időponthoz képest.⁵ A politikai manipulációkat tükröző 16–17. századi források a legváltozatosabb képet mutatják a mai olvasóknak. Megtalálható bennünk születés, halál, koronázás és gyilkosság egyaránt. Tehát a történet szerkesztői, nem egyszer évtizedekkel később, valóban megtörtént eseményekhez rendeltek vélt vagy csakugyan észlelt csillagászati, illetve légköri jelenségeket. Ez történt a krónikaírók ügyeskedése révén Báthory Zsigmond születésével,⁶ II. Zsigmond Ágost lengyel,⁷ illetve IX. Károly francia király halálával,⁸ a Szent Bertalan éji mézszárlással,⁹ Rudolf magyar,¹⁰ vagy Valois Henrik lengyel királlyá koronázásával.¹¹ Mivel ezeknek a téves azonosításoknak, vagy homályos asztrológiai interpretációknak jelentős része az antik-keresztyén irodalmi-képi hagyományból táplálkozott, így minden esetben nagyon óvatosan kell bánnunk egy-egy korabeli asztronómiai esemény vagy atmoszférikus jelenség azonosításával, legyen szó írott forrásról vagy fa- és rézmetszetről. Problematikus ugyan-

⁵ BARS János–FARKAS Gábor Farkas: *Egy ismeretlen kézirat az 1572-es szupernóváról*. = MKSz (121.) 2005. 435–442.

⁶ *Erdélyi Történelmi Adatok I–III*. (ETA) Szerkesztette MIKÓ Imre. Kolozsvárt, 1858. III. 21. „II. Rudolphus magyar királlyá koronáztatik 25. 7-bris Pozsonyban. Somlyai Báthori Zsigmond e tájban született. 28. 7-bris új csillag láttatik.”

⁷ MISOCACUS, Wilhelm: *Prognosticon, az wy cometa felöl valo iövendülés, mely ez el múlt 1577. esztendőbe Sz. András hauában tetzet meg iövendöletöt Dantzkába az Vilhelmus Misocacus mester által, és dedicáltat az felséges és hatalmas Istuán királynac, Lengyel ország kirallyánac*. Colosuárát: Heltaj Gaspárme, 1578. B_{4v} „1572. Esztendőben Sigmond Lengyel Király halála után wy Czillag tetzéc meg nagy, Sz. András hauában, üsteke nem vala, soc fele színbe változot, mert sárge szint, neha feyért, néha vereset mutatot.” Facsimiléjét kiadta MOLNÁR József. In: *ELTE Fontes ad historiam linguarum populorumque Uraliensium*. 3. Bp. 1976.

⁸ MISOCACUS: *i. m.* 1578. (7. jegyzet) C_{1r} „Mutata ereyét ez az Czillag Királyokra is, és ország változassara à mint meg is kostoltuc, mert Frantziai Királynac Carolus nonusnac halalát iedzi vala, és Henricusnac az ő Öczénéac az Lengyel Királyságtól el szökésset, ezkeppen feiedelem nélkül orszagunkba nagy vissza vonásokat Wrac közet iöendül vala, ki meg is lön (...)”

⁹ EK, Bar. Ga 6052 CAMDEN, William: *Annales rerum Anglicarum et Hibernicarum regnante Elizabetha*. Amstelodami: apud Dan. Elzevir, 1677. 256–257. „Theodorus Beza ad stellam illam quae Christo nascenti praeluxit, et interneconem infantium sub Herode, ingeniose accommodavit, Carolumque Nonum Galliae regem qui se Parisiensis lanienae authorem fassus erat, ut timeret, hoc versiculo monuit. Tu vero Herodes sanguinolente, time. Nec vana quidem fide. Mense enim post stellae huius disparitionem quinto, ille sanguinis profluvio inter longos et graves dolores expiravit.”

¹⁰ EK, RMK I. 253a Uj és O Kalendarium E' Christus Urunk születése után való 1671. *Mellyet most-is Magyar és Erdély Országgra, és egyéb szomszéd helyekre alkalmaztatott Neubarth Christoph Theologus és Astrologus*. Lötshén: Brevér Samuel által, 1671. E_{1r} „2572.(!) II. Rudolphus magyar királlyá koronáztatik. Új csillag támad 25. Septemb.”

¹¹ DREYER, John L. Emil: *Tychonis Brahe Dani scripta astronomica*. Hauniae, 1916. T. III. 403. „[une étoile] qui fut le propre iour que le feu Roy Henry de Valois feist son entree en Cracouie, auquel iour precisément elle faillit, et la perdit-on de veüé en France.”

is, hogy valóban azt látták-e a laikus megfigyelők, amit leírtak, sok esetben jóval az események után, vagy csak gazdag képzeletük, esetleg kézzelfogható politikai indíttékuk miatt írtak új csillagokról, vagy ábrázoltak hosszú farkú üstökösöket.

Történetünk több szempontból is ellentmondásosnak látszik. A naplóírók húsz-évesnek nevezték az erdélyi fejedelmet, aki már huszonhárom is elmúlt hadjárata idején. Ám ismerünk olyan rézmetszetet, ahol a lovon ülő Zsigmondot jóval fiatalabbnak ábrázolja valódi koránál.¹² Illésházy feljegyzéseinek más helyén pedig 22 éves fiatalembernek nevezte a gyurgyevói győzöt.¹³ Bartholomäus Keppeler augsburgi metsző híres képe alatti versben viszont 23 évesnek írja le a fejedelmet.¹⁴ Kérdéses az is, hogy milyen csillagról lehetett szó azon az októberi napon, mivel ebből az évből csak részleges, kortársak számára rémisztő nap- és holdfogyatkozásról van magyar asztronómiai adatunk. Ugyanis Simon Czauck brassói polgár először egy április 24-i borzalmas holdfogyatkozásról számolt be, amelyet két órán keresztül láttak.¹⁵ Ugyanakkor naplójából ismert, hogy a nevezetes napfogyatkozást Báthory hadjárata kezdetén figyelték meg Erdélyben: „Ez év október 3-án ismét elsötétedett a Nap és megállt másfél órára.”¹⁶ Hasonló leírását találhatjuk meg ennek a csillagászati eseménynek a Bibliában is.¹⁷ Ráadásul az év elején több földrengés rémítette meg az erdélyieket, s hatásuk kiterjedt a Balkánra,¹⁸ tehát ez az esztendő nemcsak nagy horderejű hadi eseményekben, hanem természeti

¹² CENNERNÉ Wilhelmb Gizella: *Báthory Zsigmond moldvai hadjáratainak egykorú grafikus emlékei.* = Folia Historica (2.) 1973. 60. 21. kép Báthory Zsigmond lovon, Alitenius Gatti metszete. MNM, Történeti Képcsarnok, T. 749. Rézmetszet, lapméret: 276×219 mm. Cennerné szerint a metsző korábbi portré után dolgozhatott.

¹³ ILLÉSHÁZY: *i. m.* 1863. (1. jegyzet) 26. „Az időben mintegy 22 esztendősfülfü legény vala.”

¹⁴ OSZK, App. Metszet 32. KEPPELER, Bartholomäus: *Eygentliche bildnuß des Hochgebornen Fürsten und Herzen, Herzen Sigismundi Batori Fürsten Sibenburgern, Wallachey, und Moldaw.* Zu Augspurg: Bartholome Keppeler, [1596?]. „Sigmund Batori Hochgeboren / Sibenburgischer Fürst erkoren / Het dise bildnus und gestalt / Da er war zweintzig drey Jar alt.”

¹⁵ *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens (Neue Folge).* Hrsg. Eugen von TRAU-SCHENFELS. Kronstadt, 1860. 91. „Idem den 24 Aprilis kurtz fur auffgang der Sonnen ist eine erschrecklige Feinsterniss den Monden geschehen wnd von villen leuten gesehen 2 stund.”

¹⁶ TRAU-SCHENFELS: *i. m.* 1860. (15. jegyzet) 91. „Idem 3. Oktobris eben ihn diese jar ist die Son verfinstert, wnd anderhalb stund gestanden.”

¹⁷ Józs 10,13 „És megállá a nap, és vesztegle a hold is, a míg bosszút állá a nép az ő ellenségén. Avagy nincsen-é ez megírva a Jásár könyvében? És megállá a nap az égnek közepén és nem sietett lenyugodni majdnem teljes egy napig.”

¹⁸ EK, RMK II. 233a MILES, Mathias: *Siebenbürgischer Würg-Engel.* Herman-Stadt: In Verlegung H. Andreae Fleischers, Gedruckt bey Stephano Jüngling, 1670. 170–171. „Im angehenden drauff folgendem Jahr würden drey harte Erdbebungen, nicht nur allein durch gantz Siebenbürgen, sondern auch durch die 2 Wallachische Länder vnd Türckey biss in Graecien hinein gespühret welches auch die Türcken selbst nebenst andern Astrologis für ein verderhliche Andeutung des Mahometischen Reichs gehalten haben.”

katasztrófákban illetve nyugtalanító égi jelenségekben is bővelkedett.¹⁹ Czauck naplójában például arról számolt be, hogy április 22-én 12 óra körül Brassóban földrengés volt.²⁰ Matthias Miles erdélyi szász történetíró pedig leírt egy ragyogó fényű üstökösöt is 17. századi krónikájában az 1595. évnél, ami egy órán keresztül volt látható a keresztyén tábor felett. Ez megerősíthetné Illésházyék állítását, ám nemcsak a szóban forgó csillagászati eseményről, hanem egy csodajelről is beszámolt a szász krónikás, több korabeli forrásban megemlített mesés sasról, ami a fejedelem sátrára szállt le és Zsigmond havasalföldi győzelmét jósolta volna meg előre.²¹ Mielőtt ezt a legendás történetet alaposabban megvizsgálánk, két lehetőséget még ki kell zárnunk, hogy biztosak legyünk abban, hogy nem elírás vagy nyomdahiba okozhatta a zavart.

Az 1596-os *Mira Ceti*

Időről-időre felmerül a csillagásztörténeti szakirodalomban, hogy különböző mitológiai történetekben és történelmi eseményekben, mint például Perszeusz mítosza vagy a betlehemi csillag megjelenése, a változócsillagok valamilyen szerepet játszhattak.²² Bár nem valószínű, de természetesen nem lehet kizárni azt sem, hogy a David Fabricius német evangélikus lelkész által 1596-ban felfedezett változócsillaggal, a *Mira Ceti*vel azonosította tévesen utólag Illésházy a feljegyzéseiben leírt égi jelenséget, hiszen ha tévedett a fejedelem korát illetően, akkor nem biztos, hogy az új csillagra olyan pontosan emlékezett.²³ Ugyanakkor Miles hetven évvel később egy üstökösről, s nem egy csillagról tudósított az 1596-os évnél, bár számos korabeli forrás példája mutatja, hogy a csillag (stella) és az üstökös

¹⁹ TRAUSCH, Franz Josef: *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanici*. Coranae. 1847. 120. „Die 22. April. denuo terra Barcens. ingenti concussa est motu.”

²⁰ TRAUSCHENFELS: *i. m.* 1860. (15. jegyzet) 91. „Ihm Monat Aprilis am 22. tag ist ein Erdbeben geschehen wmb 12 whr.”

²¹ MILES *i. m.* 1670. (18. jegyzet) 171. „Ehe man angriff kam ein Adler aus der Luft geflogen und setzte sich auff Sigismundi Zeltens Knopff unnd diss gutte Zeichen des zukünfftigen Siegs machte die Unsern so hertzhaftt, dass Sie begehrtten alsbald dass Zeichen zum Angreifen zugeben. Auch wurd ein heller Comet ein ganze Stund lang über der Christen Läger gesehen.”

²² WILK, R. Stephen: *Mythological Evidence for Ancient Observations of Variable Stars*. = Journal American Association of Variable Star Observers (JAAVSO) (24.) 1996. 129–133. – SIGISMONDI, Constantino: *Mira Ceti and the Star of Bethlehem*. = Quodlibet Journal (4.1) 2002. A tanulmány letölthető a következő honlapról: <http://www.quodlibet.net/sigismondi-mira.shtml>.

²³ HOFFLEIT, Dorrit: *History of the Discovery of Mira Stars*. = JAAVSO (25.) 1997. 115–136. – ZSOLDOS Endre: *Mira, a' Tzethal' Tsudása*. = Meteor (28.) 1998. 7–8. sz. 62–70. – MARSCHALKÓ, Gábor: *Visual Light Variation of Mira Ceti*. = Publications of the Astronomy Department of the Eötvös University (PADEU) (14.) 2004. 245–250. – Az elsőként felfedezett változócsillag ún. o (omikron) Ceti egy vörös óriás, amely 332 napos periodicitással változtatja a fényerejét, amelyet csupán jóval a felfedezése után, 1639-ben ismertek fel. Körülbelül 100 napig látható szabad szemmel, utána csak távcsövel figyelhető meg.

(cometa) felcserélhető fogalmak voltak.²⁴ A források alapján mégis két objektumról lehetett szó: az 1596 júliusában feltűnt üstökösről, s az ugyancsak ez év augusztusában felfedezett változócsillagról. Az első égitestet július 20-án éjfél tájt látták meg Erdélyben, s nagy rémületet keltett, mint az eljövendő borzalmas csaták hírnöke.²⁵ A 17. század utolsó harmadából visszatekintve a 15 éves háború második szakasza talán még több szenvedést hozott a fejedelemségnek, s már a kortársak is borzadva figyelték az üstökös feltűnését az égen. Így Czauck szintén beszámolt a brassói magyar templom felett július 25-től feltűnő üstököséről, amit több mint egy hétig figyeltek meg.²⁶ A nyári hónapokból néhány rövid beszámolót ismerünk, amelyek megemlégték ezt a kométát.²⁷ Érdemes megjegyezni, hogy az egyik erdélyi megfigyelő meglehetősen korán, júniusban észlelte a csillagászati jelenséget.²⁸ Ez azért is fontos, mert Tycho Brahe írta le az elsők között számára július 24-én feltűnt kométát,²⁹ vagyis ha a forrásunk pontos az időpontot illetően (mense Junio), akkor Erdélyben hetekkel előbb látták meg az üstökösöt. Ennek ellentmond, hogy Czauck július végén figyelte meg az objektumot Brassóban.

A csillagászat történet Fabriciust tartja az első ismert változócsillag megfigyelőjének, aki augusztus 3-án fedezte fel az objektumot egy olyan kvadránssal és szextánssal, amelyet a dán csillagász rajzai alapján készített neki Joost Burgi svájci matematikus és órásmester. A német lelkész a Jupiter 'szomszédos' csillagoktól való távolságát kívánta megmérni, amikor a Cet csillagképben egy szokatlan, addig nem látott csillagot figyelt meg. Az égitest helyzete és hirtelen megjelenése miatt először üstökösnek vélte; megfigyeléseiről levélben számolt be Tycho Brahénak.³⁰ Mivel 1609-ben ismét volt szerencséje látni a kérdéses objektumot, egyértelművé vált előtte, hogy ez csak csillag lehet. Fabricius levelezésben állt kora nagy csillagászaival, a már említett dán asztronómus mellett kapcsolatot tartott Michael Mästlin tübingeni professzorral és Johann Keplerrel is. Ez utóbbi kiváló tudósak tartotta a német lelkészt, bár Fabricius elutasította Kopernikusz elméletét, s a Tycho-féle modellhez maradt hűséges, így meg is szakította a dán

²⁴ HELLMAN, C. Doris: *The Comet of 1577: its Place in the History of Astronomy*. New York, 1944. 66–117. – METHUEN, Charlotte: *This Comet or New Star. Theology and the Interpretation of the Nova of 1572*. = *Perspectives on Science* (5.) 1997. 499–514. – WEICHENHAN, Michael: «*Ergo perit coelum...*» *Die Supernova des Jahres 1572 und die Überwindung der aristotelischen Kosmologie*. Stuttgart, 2004. 363–445.

²⁵ MILES: *i. m.* 1670. (18. jegyzet) 173. „Den 20 Julij wurd ein Comet kegen Mitternacht gesehen ein fürbott der zukünfftiger grewliger Schlachten.”

²⁶ TRAUSCHENFELS: *i. m.* 1860. (15. jegyzet) 91. „1596. ist am 25. tag July ein Comett gestanden uber der wngerischen Kirchen 8 oder 9 tag werendtt.”

²⁷ BIELZ, E. A.: *Beitrag zur Geschichte merkwürdiger Naturbegebenheiten in Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1862. 25. „Die 14. Julij flagrat Cometa plaga septemtrionali, cauda retorta ad orientem.”

²⁸ TRAUSCH: *i. m.* 1847. (19. jegyzet) 126. „Mense Junio (...) Cometa lucet Septemtrionem versus.”

²⁹ KRONK, W. Gary: *Cometography. A Catalog of Comets*. Vol. 1. Cambridge, 1999. 329–330.

³⁰ ZSOLDOS: *i. h.* 1998. (23. jegyzet) 62–70.

tudós utódjával, a prágai csillagással a kapcsolatot.³¹ Nincsen olyan korabeli magyar forrásunk, amelyik egyértelműen a Mira Cetiről tenne említést, de talán erről a különös, pislogó csillagról számolt be Stanislaus Adam Uhrbeiger szebeni polgár kéziratban maradt krónikájában. Fényes nappal, déltájban volt látható a csillag, amelyik pislákolgt egészen napkeltétől napnyugtáig. A következő napon napnyugta előtt tűnt fel ismét, éjfélig, napkeltéig figyelték meg és még három alkalommal lobbant fel. Először éjfél felé, majd eltűnt, másodsor reggel felé és ugyancsak eltűnt, harmadik alkalommal dél felé figyelték meg, aztán újra eltűnt az égi objektum.³² Ám a szövegben említett fényes, nappali megjelenés eleve kizárhatja a megkérdézt csillagászok szerint azt, hogy ez az objektum valóban a Mira Ceti lett volna. Úgy tűnik tehát, hogy a változócsillag első hazai említése továbbra is Apáczai Csere János nevéhez fűződik.³³

Az üstökös történetének van még egy nyomda ördöge által szőtt szála is. Bocatius János kassai polgármester alkalmi verseinek és leveleinek gyűjteményében szerepelt egy '1595'-ös üstökösről szóló költemény, viszont a költő megemlítt egy évvel későbbi hadi eseményeket, például Eger elestét is.³⁴ A kritikai kiadásban már az 1596-os évszám szerepel talán filológiai megfontolásokból, ám nem jelzi a címváltozást.³⁵ A versgyűjtemény keletkezésében szerepet játszott, hogy a költő figyelmeztesse a Nyugat népeit a török magyarországi hódításainak következményeire, tudniillik ők lesznek a következő áldozatok, így olyan katonai vereségekről is szó esik mint Eger eleste és a mezőkeresztesi ütközet. Ezért került bele az 1596-os üstökösről szóló vers a *Hungaridos* c. gyűjteménybe, a „Martialia vel bellica”, vagyis a hadi tárgyú költemények közé. Bocatius egy másik, későbbi művében is megemlíttette ezt a csillagászati jelenséget, de itt már 1596-os üstökösről beszélt, ami megerősíti azt, hogy az előző munkájában nyomdahiba történhetett. A nyomtatvány egyleveles, háromhasábos magyar, latin és német nyelvű röplap, amely a *Hornus cometa 1618* címet viseli, s a lap tetején egy hosszú cső-

³¹ VOELKEL, R. James: *The Composition of Kepler's Astronomia Nova*. Princeton, 2001. 170–210.

³² Nagyszeben, Brukenthal Múzeum. BIELZ: *i. m.* 1862. (27. jegyzet) 25. „Eben umb diese Zeit ist ein Stern umb den Mittag am hellen Tag gesehen worden von Auffgang der Sonnen schiel laufent bis tzum Nidergang. Und am folgenden Tag eben umb die Zeit wie tzufur vom Nidergang wieder tzuruk, etwa bis an die Mitel kegen den Auffgang gelaufen und alda auff 3 Stück tzersprungen: das erste Stück kegen Miternacht und also verschwungen, das ander Stück kegen Morgen gesprungen und auch verschwungen, dass dritte Stück kegen Mitag und auch verschwungen.”

³³ APÁCZAI CSERE János: *Magyar Encyclopaedia (1653)*. Sajtó alá rendezte BÁN Imre. Bp. 1959. 147. „I. A Cethal. Ebben 1638-ban őszkor hirtelenséggel egy csudálkozásra méltó csillag tetszett fel és a mindjárt következő tavaszon eltűnt, mely attól fogva mindeddig úgy történik.” – KESZTHELYI Sándor: *A Mira Ceti első hazai említése*. = *Meteor* (20.) 1990. 1. sz. 35–36.

³⁴ EK, *RMK II.* 37. BOCATIUS, Johannes: *Hungaridos libri poematum V. Bartphae: Excudebat Iacobus Klöss, 1599.* 63–64. „Cometa Anno M.D.XCV. in Hungaria conspectus.”

³⁵ BOCATIUS, Ioannes: *Opera quae exstant omnia poetica, prosaica*. Edidit Franciscus CSONKA. Bp. 1990–1992. *Poetica* 1990. 357. „Ecce venit propius, dominamque pererrat ad arcem: / Heu Agriae forsan stella minatur atrox.”

vájú hatágú üstökösöt ábrázol.³⁶ A szöveg különlegessége, hogy írója megemlékezik röviden az előző időszakokban, tehát Ferdinánd, Miksa, Rudolf és Mátyás idején megfigyelt új csillagokról, illetve üstökösökről, s kitér arra, hogy ezek milyen katasztrófát hoztak, többek között, a magyar népnek. Bocatius, az eperjesi iskolamester számára ez az égi jelenség, hasonlóképpen az 1599-ben megjelent költeményében, Eger elvesztését és a mezőkeresztesi csatavesztést jósolta meg.³⁷ A latin szöveg végét disztichon zárja, amely az ismert antik toposzról szól: az üstökösök hozzák a nagy emberek halálát, háborút, pestist és az éhínséget.³⁸ Ez mindössze egy példányban maradt fenn a Lőcse városi levéltárában, mivel a szövegét felségsértőnek találta a kassai városi tanács. A városi jegyzőkönyvből kiderült, hogy Dóczy András felső-magyarországi főkapitány 1618 decemberében a nyomtatvány egy példányát átküldte a városi bírónak. Tekintettel arra, hogy a kiadvány a városi tanács engedélye és tudta nélkül jelent meg, s tartottak az uralgó neheztelésétől, elrendelték az összes példány elkobzását és megsemmisítését.³⁹ Azonban a háromnyelvű röpirat nagyon sikeres lehetett a piacokon, mert Johannes Festus kassai nyomdász a következő tavasszal, 1619 márciusában arra kérte a tanácsot, hogy az elkobzott példányokat visszaszolgáltassa, mert a vásári árusok gyakran keresték a művet. Am kérését elutasították a fenti, politikai okok miatt, hiszen maga a főkapitány kérte a nyomtatvány elkobzását.⁴⁰

Baranyai Decsi János és az antik toposzok

Visszatérve a 17. századi szász krónikás történetére, jól látható, hogy itt nem történhetett félredatálás vagy nyomdahiba. Maga a legenda természetesen nem Miles leleménye, hanem antik toposzok felhasználásával először Baranyai Decsi János históriájában találkozhatunk vele a legrészletesebb formában.⁴¹ Az erdélyi történetíró szintén megemlített egy legendás fehér sast, amelyik október 4-én jelent meg a magyar tábor felett, amikor Báthory Zsigmond sátrát állították fel, s nagy

³⁶ RMNY 1157. BOCATIUS, Joannes: *Hornus cometa 1618*. Cassoviae: typis Joannis Festi, 1618.

³⁷ BOCATIUS: *Prosaica i. m.* 1992. (35. jegyzet) 47–48. „Soha bizonyára, edes keresztene, soha büntetlen az éghe iegy fel nem tettet. Mi nekünk, kik magyar kenyeret észünk és historiákat olvasunk, hog' egyéb tartományokról ne szolyak, böven példa lehet Ferdinand, Maximilian, Rudolphus és Matthias idejeben, kinek hosszú élete mi meg maradasunk, az uy csillagok, avagy borzas üstökös csillagok mit hoztak magokal. Egy példa legyen sok helyet, az 1596. esztendei grier üstökös csillag Egret tölünk el veszté és az Keresztesi veszedelmet hozta, mely még mostan is szégyen az kereszténeknak.”

³⁸ BOCATIUS: *Poetica i. m.* 1990. (35. jegyzet) 836. „Mors magni captis, bellum pestisque famesque. / Quattuor haec semper (crede) cometa trahit. I.B.” – HAJNÓCZY Iván: *Bocatius János műve: Hornus Cometa 1618*. = MKsz (65.) 1941. 186–189.

³⁹ KEMÉNY Lajos: *Hornus Cometa*. = MKsz (16.) 1892. 380.

⁴⁰ KEMÉNY Lajos: *Adalék a kassai könyvsajtó történetéhez*. = MKsz (25.) 1901. 65.

⁴¹ BARANYAI DECSI János: *Magyar históriája (1592–1598)*. Fordította és a bevezetőt írta KULCSÁR Péter. Bp. 1982. 261–263.

termete és öregsége miatt könnyedén elfogták a fejedelem testőrei. Kezdetben baljós előjelnek tekintették, hiszen a Római Birodalom címerállatának fogságba esése szomorú véget jósolt az erdélyi hadaknak. Ám az antik történelemben járatosak egy sor példát említettek meg, amelyekben a sas megjelenése kedvező előjelnek bizonyult.

„Felhozták, hogy Aristander az ellenséghez átröpülő sas jóslata alapján jövendölte Sándor győzelmét. Amikor Tarquinius Priscus kalapját egy sas lekapta a fejéről és magasba emelte, majd visszahelyezte, királyságot jósolt neki. Nem sokkal később csakugyan a rómaiak királlyá választották.”⁴²

Az egyik fő vitázó, aki bizonyára jól ismerte Decsi által ismertetett ókori történeteket, talán éppen Hunyadi Ferenc, Báthory István és Zsigmond orvosa lehetett, akinek *Trója veszedelméről* szóló verses históriája 1577-ben jelent meg Kolozsváron.⁴³ A Németalföldet, Angliát, Franciaországot és Itáliát bejárta humanista műveltségű orvos egyébként is Decsi egyik legfőbb patrónusa volt.⁴⁴

A sas toposzának legkézenfekvőbb példája Curtius Nagy Sándor históriájában⁴⁵ és Titus Livius római történetének első dekádjában⁴⁶ szerepelt. Az ötödik etruszk uralkodó, Tarquinius Priscus Jupitertől kap sas formájában égi jelet.

„Épp a Ianiculumhoz érkeznek, s Lucumo előtt, aki felesége mellett ült a kocsin, leereszkedik egy kitárt szárnyú sasmadár, könnyedén lekapja és elviszi a férfi sapkáját, majd hangos vijjogással kering a kocsi fölött, és mintha isteni megbízatást teljesítené, visszateszi szépen a fejére, azután eltűnik a levegőégben. Azt mondják, Tanaquil boldogan fogadta ezt a csodajelet, mert – mint általában az etruszkok – járatos volt az égi jelek magyarázatában. Férjét megölelve közli vele, hogy különleges nagy szerencsét remélhet: mivelhogy ilyen madár jelent meg, erről az égtájról, ennek az istennek a küldöttéként; jóslatát a legfontosabb emberi testrész körül jelezte; és vajon nem azért vette-e le az ékességet egy ember fejéről, hogy égi rendelésből helyezze rá vissza?”⁴⁷

Curtius pedig a következőképpen meséli el a sas történetét:

„Egyébként, akár káprázat volt, akár valóság, a Nagy Sándor körül állók közvetlenül a király feje fölött egy békésen repkedő sast véltek látni, amely nem riadt meg sem a fegyvercsörgéstől, sem a halálhörgéstől, hanem a király lova fölött időzött sokáig, inkább lebegve, mint röpködve. Bizonyára a jövendőmondó, a talpig fehérbe öltözött,

⁴² DECSI *i. m.* 1982. (41. jegyzet) 262.

⁴³ OSZK, *RMK I.* 130. HUNYADI Ferenc: *Az regi es hires neves Troia városának tiz esztendeig való meg szallasáról és rettenetes veszedelméről*. Colosvarot: Heltaj Gasparné, 1577.

⁴⁴ Hunyadi Ferenc levele Baranyai Decsi Jánosnak (1596). In: *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*. A válogatás, a szöveg gondozás és a jegyzetek KLANICZAY Tibor. Bp. 1982. 301–303.

⁴⁵ CURTIUS: *Historiae Alexandri Magni*. IV. 15,2.

⁴⁶ LIVIUS: *Ab urbe condita*. I. 6,34.

⁴⁷ LIVIUS, Titus: *A római nép története a város alapításától*. Fordította KISS Ferencné. Bp. 1982. 60–61.

kezében babérágot hordozó Arisztandrosz hívta fel a harcra készülő katonák figyelmét a madárra, győzelmük napnál világosabb csodajelére.⁴⁸

Ám az égi jelek rosszat is jelenthettek a jósoknak, hiszen a história másik helyén egy holló készítette Nagy Sándor seregét a visszavonulásra.⁴⁹

„Napkeltekor, mielőtt felvonultatta seregét, az istenek segítségével fohászokodva ősi szokás szerint áldozatot mutatott be. Ekkor egy éppen arra röppenő holló a karmai közt tartott földrögöcskét hirtelen eleresztette, a rög a király fejére hullott, és szétmorzsolódva lepergett, a madár meg rátelepedett a legközelebb álló toronyra. Szárnyaival azonban odaragadt a szurokkal és kénnel bekent fához, és hiába erőlködött, hogy felröppenjen; ekkor a körülállók megfógták. Az eset érdemesnek látszott arra, hogy a jövődömondót kifaggassák felőle, mert Nagy Sándor gondolkodása nem volt mentes a babonától. Így tehát Arisztandrosz, a legszavahihetőbb jós kijelentette: e csodajel a város pusztulását jövendőli ugyan, de félt, hogy egyúttal a király is megsebesül. Ezért óva intette attól, hogy aznap bármit is kezdeményezzen. A királyt bosszantotta ugyan, hogy már csak ez a város állja útját Egyiptomba való biztos bevonulásának, mégis szót fogadott a jósoknak, és jelt adott a visszavonulásra.”⁵⁰

Decsi harmadik forrása a későantikvitás történeti munkája, Prokopiosz Justinianus császár háborúiról szóló görög nyelvű műve lehetett.⁵¹

„Martianus, mielőtt császárrá lett volna, a vandál háborúban Gensericus fogságába esve megígérte, ha császár lesz, nem visel hadat a vandálok ellen; Gensericus ugyanis, a vandálok királya, megszemlélve a foglyokat, látta, hogy miközben nyáron a mezőn alszik, egy sas takarja el fejét, ne bántsa a napsugár; e látványra elbocsátotta őt, megsejtve, hogy császár lesz belőle.”⁵²

A történetíró negyedik forrását nem sikerült megtalálni.⁵³

„A kánya által fészkestül széttépett pelyhes sasfiókok Tarquinius Superbusnak a királyság elvesztését jelentették.”⁵⁴

Az ötödik forrása feltehetően Plutarkhosz görög történetíró Diónról szóló életrajzából származik.

⁴⁸ CURTIUS: *i. m.* 1967. (4. jegyzet) 86.

⁴⁹ CURTIUS: *Historiae Alexandri Magni. IV.* 6,2.

⁵⁰ CURTIUS: *i. m.* 1967. (4. jegyzet) 55–56.

⁵¹ PROCOPIUS: *De bello Vandalico.* I,4. – EK, Ant. 4750. PROCOPIUS: *Iustiniani Augusti historia, in qua Bellum Persicum, in Asia, Bellum Vandalicum, in Africa, Bellum Gothicum, in Europa.* Lugduni: apud Franciscum Le Preux, 1594. 156–157. A görög nyelvű eredeti szöveg helyett egy 16. századi latin fordítást használtam.

⁵² DECSI: *i. m.* 1982. (41. jegyzet) 262.

⁵³ [BARANYAI] BARONYAI DECSI János: *Magyar története 1592–1598.* Közli TOLDY Ferenc. Pest, 1866. /MHHS 17./ 213. „Foetus aquilarum implumes a vulturibus cum ipsis nidis conceperit, Tarquinius Superbo amissionem regni portenderant.”

⁵⁴ DECSI: *i. m.* 1982. (41. jegyzet) 262.

„Mondják, hogy az istenek Dionüsziosznak is sok baljóslatú előjelet küldtek. Így egy sas elragadta egyik testőre lándzsáját, a magasba emelkedve magával vitte, és a tengerbe ejtette. (...) A sas Zeusz szolgája, a lándzsa az uralom és a hatalom jele, a lándzsa eltűnése tehát azt jelzi, hogy a legnagyobb isten az önkényuralom megszűnését akarja.”⁵⁵

Decsi következőképpen meséli el ezt a történetet:

„A szirakuzai Dionysius számára a királyságból való kiűzetést és borzalmas csapásokat jelentett, hogy egy sas csatolói kezéből kiragadta a nyilat és a mélybe ejtette.”⁵⁶

Úgy tűnik tehát, hogy az erdélyi történetíró valamilyen korabeli szöveggyűjteményt használhatott, bár *Adagia*-gyűjteményében nem szerepel ez a szöveg semmilyen formában.⁵⁷ Mégis ezt a változatot erősíti meg Jacob Masen, 17. századi német jezsuita emblematicus kötetének gazdag példatára, ahol Prokopioszét kivéve mindegyik szövegváltozat olvasható.⁵⁸

Ez az öt történet áll össze egyé Zsigmond táborában a sorsfordítónak gondolt ütközet előtt. Végül arra jutott a keresztyén sereg, hogy a sas alázatos megadása inkább a gögös Szinán közelgő vereségét, s Zsigmond győzelmét jelzi előre. Nem véletlenül említette meg Gyulafy Lestár erdélyi történetíró feljegyzéseiben, hogy az 1577-ben feltűnt nevezetes Tycho-féle üstökös rossz óment jelentett a babonás törököknek.⁵⁹

„A fejedelmet jókedvre derítette ez az előjel, egy darabig őriztette, etette a sast a sátrában, majd aztán, félve, hogy elpusztul, szabadon eresztette. Isten a keresztyének igaz ügye felé hajolván, nem csapta be az embereket ez az előjel.”

Majd a történetíró megjegyezte:

⁵⁵ PLUTARKHOSZ: *Dion* 24. – PLUTARKHOSZ: *Párhuzamos életrajzok. I–II.* Fordította MÁTHÉ Elek, a jegyzeteket és az utószót írta HEGYI Dolores. Bp. 2001. II. 772.

⁵⁶ DECSI: *i. m.* 1982. (41. jegyzet) 262.

⁵⁷ BARANYAI DECSI János: *Adagiorum Graeco-Latino-Ungaricorum chiliades quinque.* Barthphae: Klöss, 1598. Facsimiléjét kiadta MOLNÁR József. In: *ELTE Fontes ad historiam linguarum populorumque Uraliensium.* 5. Bp. 1978.

⁵⁸ EK, Bar. J 149. MASEN, Jacob: *Speculum imaginum veritatis occultae.* Coloniae Agrippinae: sumptibus Joannis Antonii Kinchii, 1681. Caput IX. De auspiciis et auguriis diversis. 93. „Sed tamen Vultures Aquilarum foetus implumes occidisse, nidosque evertisse, ipsosque a pastu et pedibus rostro abegisse, [jegyzet: Iactura vitae et regni.] Tarquinio Superbo vitae et regni amissionem, quae mox secuta sunt, portenderunt. Aquilam Tarquinio Prisco pileum detraxisse in sublimi, deinde capiti reposuisse, [jegyzet: Regni deferendi signum.] regnum ominatum ferunt, sicut Aristander aquilae augurio victorem Alexandrum praedivinavit. Rursus correptum iaculum e manu satellitum abstulisse, et in profundum deiecisisse, [jegyzet: Regni amittendi signum.] velut prodigiosum ostentum, Dionysio exilium, et regnum sibi abrogari funestasque calamitates praemonstravit.”

⁵⁹ GYULAFY Lestár: *Följegyzései.* Közli SZILÁGYI Sándor. Bp. 1894. /MHHS 33./ 14. „Hoc eodem anno [1577] cometa visus est (qui malum omen fuit Turcae) intra spatium trium mensium circa festum Martini.”

„Hasonló jellegű volt az a páros, vagyis kettős nap, amit Hunyadi Ferenc, a fejedelem orvosa, a finom szavú költő látott.”⁶⁰

Ez talán az ún. melléknap (parhelia) jelensége lehetett.⁶¹ Lucius Annaeus Seneca római filozófus így írja le ezt:

„Most lássuk, hogyan keletkezik az a ragyogás, amely körülveszi az égitesteket. Feljegyezték, hogy aznap, amikor az isteni Augustus Apolloniából hazatérve bevonult Rómába, a Nap körül színpompás gyűrű volt látható, amilyen a szivárvány szokott lenni. Ezt a görögök *halósnak* hívják, mi nagyon helyesen illelhetjük a korona névvel.”⁶²

Tehát antik toposz volt a jellegzetes légköri jelenség és egy uralkodó győzedelmes bevonulásának összekapcsolása is. A keresztény és buddhista ikonológiában kitüntetett szerepet kapott a halo-jelenség a Jézus- és Buddha-ábrázolásokban, mint a dicsfény, aranyglória, az isteni világosság jelképe.⁶³ Ugyanakkor a sas-toposz korabeli magyar változata megtalálható Háportoni Forró Pálnak, Bethlen Gábor történetírójának Curtius-kiadásában is, s a fordító margón lévő megjegyzése a következő: „Az vitezek Sandornak feje felet sakeselyoet goezedelemnek jelet lattyak.”⁶⁴ Úgy tűnik, hogy az antik hagyományban egyaránt előfordult csillagászati jelenség (üstökös, csillag) vagy fénytöréssel kapcsolatos légköri esemény (halo, parhelia) összekapcsolása egy-egy történelmi személlyel (Vespasianus, Augustus). A korszak időjárásának jellemzői és az adott földrajzi környezet pedig megerősíti annak a lehetőségét, hogy halo vagy parhelia jöjjön létre az erdélyi tábor felett. A 16. század utolsó harmadában kedvezőtlenül változtak meg az éghajlati viszonyok Közép-Európában, így értelemszerűen a hideg őszi hónapokban könnyen kialakulhatott a fent leírt légköri jelenség a Kárpátok déli lábainál.⁶⁵

⁶⁰ DECSI: *i. m.* 1982. (41. jegyzet) 263.

⁶¹ A latin hālos a görög ἅλωϋς 'szérű' szóból származik. A rómaiak corona szóval jelölték a Nap körül kialakuló légköri jelenséget, az udvart. – A légköri jelenségeket Arisztotelész részletesen tárgyalja meteorológiai művében. ARISTOTELES: *Meteorologia. III. 2–3.: Halo III. 6.: Parhelia.* – ROSS, David: *Arisztotelész. Bp. 1986. 146–147.*

⁶² SENECA: *Quaestiones Naturales. I. 2,1.* – SENECA, Lucius Annaeus: *Prózai művei. II. Természettudományos vizsgálódások.* Fordította KOPECZKY Rita. Bp. 2004. 510.

⁶³ *A keresztény művészet lexikona.* Szerkesztette Jutta SEIBERT. Bp. 2004. 70–72.

⁶⁴ HÁPORTONI FORRÓ Pál: *Quintus Curtiusnak az Nagy Sándornak macedonok királyának viseltett dolgairól irattatott históriája.* Jegyzeteket és a tanulmányt írta MONOK István, a faksimile szövegét közléteszi KÖSZEGHY Péter. /Bibliotheca Hungarica Antiqua 18./ Bp. 1988. 201.

⁶⁵ RÉTHLY Antal: *Időjárásai események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig.* Bp. 1962. 91. A halo-jelenség során a fátyolfelhőkben (cirrustratus) lévő jégkristályok megtörik a Nap és a Hold fényét, s gyűrűk alakulnak ki az égitestek körül. A melléknap a Nap körül kialakuló halo-jelenségeknel esetenként megjelenő égi fénytűnemény.

A sas és a csillag korabeli metszeteken

Az 1595-ös új csillag kérdését tovább bonyolítja, hogy több metszet maradt fenn, amik kisebb-nagyobb eltérésekkel ugyan, de ábrázolják a sas és a csillag legendás történetét, s némelyiknél készítőik hosszú szöveges magyarázatot is fűztek hozzájuk.⁶⁶ Lucas Mayer német metsző⁶⁷ ábrázolt egy égitestet egyleveles *Neue Zeitung*ájában,⁶⁸ ami 1595. október 5-én tűnt volna fel három sas kíséretében az erdélyi fejedelem sátra felett (1. kép).⁶⁹ A csillag különösen érdekes, mert hatágú sugárzó objektumként tűnik fel a metszeten, s nincs csóvája, holott a szerző szövegében üstökösként írta le. Természetesen az antik hagyományban Seneca óta élt a kétféle üstökös léte,⁷⁰ amelyet így ír le a római filozófus:

„Kétféle üstökös van – mondja Epigenes. – Egyesek mindenfelé kiárasztják izzásukat, és nem változtatják helyüket, mások üstök módjára egy irányba nyújtják el kő-sza tűzüket, és elhaladnak a csillagok mellett. Az utóbbiak fajtájából a mi időnkben kettő is megjelent.”⁷¹

A három sas megjelenítése feltételezhetően azt az időtartamot kívánta ábrázolni, amint a sas feltűnt, majd leszállt Báthory Zsigmond sátrára és elfogták a fejedelem testőrei. A sátron a következő felirat olvasható: „F. Sibenbirge”. Egy üstökös avagy fényes csillag jelent meg az erdélyi tábor felett és négy órán keresztül látható volt. Miután eltűnt, a szomszédos hegyről egy sas repült le, körözött a tábor felett, s rászállt a fejedelem sátrára. Mikor erről értesült Zsigmond, megindultan kibújt a sátorból, hogy megnézzze az egész táborat izgalomba tartó

⁶⁶ CENNERNÉ: *i. h.* 1973. (12. jegyzet) 57–65.

⁶⁷ SCHWOB, Ute Monika: *Lucas Mayrs Karte von Siebenbürgen, der Moldau und der Walachei. Ein Nürnberger Drei-Länder-Karte aus der Zeit des Längen Türkenkriegs.* In: *Korrespondenzblatt des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde.* III. Folge. Redigiert von Anton SCHWOB. Köln, 1976. 44–60.

⁶⁸ *Ein wunderbarliche Neue Zeitung. Wie auff den 5. tag des abgelauffnen Weinmonats in diesem 1595. Jar auff des Fürsten auß Sibenbürger Veldläger ein Comet etlich stund lang erschienen und volgends ein fliegender Adler sich erzeyat welcher auff des Fürsten Gezelt gesessen, nachmalen Ihme selbst genahnet, und ohne widerstreben von demselben sich hat fangen lassen, darauff ihr Fürstl. S. gleich balden Sinan Bassa auß zweyen Vestungen, und uber die Schiffbrucken bey Sanct Georgio getrieben, die Vestungen sampt dem Schloß Georgio eingenommen (...).* Zu Nürnberg: bey Lucas Mayr, [1595?]. Farnetszet, lapméret: 435×355 mm.

⁶⁹ STRAUSS, L. Walter: *The German Single-Leaf Woodcut 1550–1600.* New York, 1975. Vol. II. 718. Strauss, a röplap faksimiléjének közlője nyilvánvalóan tévedett, amikor a metszet helyszínének Erdélyt nevezte meg, az ábrázolt égitestet üstökösként azonosította, s a képen jól kivehető, egy csoport közepén álló erdélyi fejedelmet, s az európai öltözetű katonákat törököknek gondolta.

⁷⁰ ZSOLDOS Endre: *Nagyszombat és a csillagok.* = PADEU (15.) 2005. 1–17. (megjelenés alatt).

⁷¹ SENECA: *Quaestiones naturales.* VII. 6,1. – SENECA: *i. m.* 2004. (62. jegyzet) 677.

csodát. Mikor kilépett, a sas szeliden hozzászállt.⁷² A fejedelem kezén ott pihent a békés sas, s a sátra előtt talán Bocskai István látható lován ülve. A metszeten feltüntetett Szentgyörgyöt (S. Georg) nem lehetett egyértelműen azonosítani, a szóba jöhető helynevek és az 1595-ben zajlott csaták helyszínei nem egyeznek meg vele, s a metsző által ábrázolt táj is eltér a valódi földrajzi környezettől.⁷³

Történetíróink elbeszéléseiből ismert, hogy a magyar tábornok Ručarban,⁷⁴ a Kárpátokon túl állították fel ebben az időben, hiszen Bocskai István által vezetett 40 000 vitéz október elején átlépte a határt Brassónál.⁷⁵ Eszerint Töröcsvártól délre, Podu Dâmboviței (Königstein, Lapis Regius) mellett található, a német keresztes lovagok által 13. században épített várat, s a október 18-án megvívott sikeres tûrgovisței ütközetet ábrázolhatta egyszerre Mayer metszete, bár maga a havasalföldi város lemaradt erről a képről.⁷⁶ A megközelítőleg rombusz alakú erődítmény egy mészkösziklára épült, s nagyjából egy 600 m² területen helyezkedik el. A kb. 5 méter magas kerítőfalának romja ma is látható, a lepusztult nyugati oldalt kivéve. A vár centrumában, észak-déli irányban talán egy lépcső és egy ciszterna

⁷² MAYER *i. h.* 1595. (68. jegyzet) „Wetl dann höchst ernanter Fürst ein Gild des Reichs zu sein begert sich auch dermassen rote angedeut erzetgt vnd mit seinen Ritterlichen Thatten bewisen daß er dessen auch wol würdig hat jme der gütige Gott, mit einer sichugen fundschafft zeugfnus gegeben dann wie auß dem Sibenbürgischen Veldläger gen Prag im Monat Nouembris geschriben worden ist zuvor ehe derselbig Fürst mit dem Synan Bassa ein treffen gethan ein Comet oder scröcklicher Stern auff den Sibenbürgischen Läger erschinnen der vil stund lang gesehen worden. Gleich nach verliering desselden hat sich von dem nechst varbey gelegnen Gebürg ein fliegender Adler herfür gethan welcher ringsweiß auff dem Läger herumb geflogen und sich endlich auff des Fürsten in Sibenbürgen Gezelt gesetzt welches allem volck seltzam für kommen vnd hat jme mäntgklich mit grosser verwunderung zugesehen. Als nun jre Fürst S. solchs verständiget worden haben sie sich sampt etlichen herzen auß dem Gezelt solchen auch zusehen begeben da nun jre Fürst S. für das Gezelt herauß kommen hat sich der Adler als bald ab dem Gezelt gesehwungen zu jren Fürst S. gantz heimisch geflogen und von dery sich mit dar von zuschwingen begerend gantz willig sahen lassen darab sich alles volck sch: verwundert. Der jenige so diß geschriben meldet das diß so warhafftig als das heilige Evangelium sey.” A fametszet apróbetűs és a reprodukciója nagyon nehezen olvasható.

⁷³ Magyarországot ábrázoló legfontosabb 16. századi térképek on-line adatbázisában hat S. Georg található: Jurjevo (Szentgyörgy, Horvátország), Đurđevac (Gyurgyevác, Horvátország), Svätý Jur (Szentgyörgy, Szlovákia), Tizsaszentimre (Magyarország), Brezno (Breznóbánya térsége, Szlovákia), Streisîngeorgiu (Sztrigyszentgyörgy, Románia). Az adatbázis címe: <http://lazarus.elte.hu/%7Eguszlev/lazar/>.

⁷⁴ ISTVÁNFY Miklós: *A magyarok történetéből*. Fordította JUHÁSZ László, a szöveget válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta SZÉKELY György. Bp. 1962. 407–408. „Maga [Zsigmond] is néhány nap múlva, igen nehéz és sáros úton, nagy fáradtsággal átkelve a hegyeken, Rukár faluhoz érkezett, mely azoknak a hegyeknek a lábánál fekszik.” – DECSI: *i. m.* 1982. (41. jegyzet) 261. „[A fejedelem] megérkezett Havasalföldre, ott ütött tábornok október 4-én Racari falu mellett a hegyek tövében.”

⁷⁵ *Erdély története*. Főszerkesztő KÖPECCI Béla. Bp. 1987. I. 526–527. A vonatkozó részt BARTA Gábor írta. – TÓTH Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000. 165–185. – SZILAS László SJ: *Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)*. Fordította ÖTVÖS Péter. Bp. 2001. 71–74.

⁷⁶ ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. Bp. 1996. 341.

helye látható. A kerítőfal északnyugati oldalába annakidején egy köríves tornyot építettek, amely mostanra majdnem teljesen megsemmisült. A nyugati oldalt kivéve sziklába vájt majdnem 10 méter széles és helyenként 3 méter mély árok veszi körbe a várat. Nyugatról a meredek szakadék jelentette a természetes védelmet. A vár déli oldalán, egy kiemelkedő mészkősziklán egykoron megfigyelőhely, talán fatorony állhatott.⁷⁷ Esetleg Gyurgyevó (Giurgiu) és az egész Európát bejáró hadi esemény sikere keverhette meg a metszőt, de a Duna bal partján fekvő város igencsak messze van a képen ábrázolt magas hegyektől. Mindenesetre a fametszet szövegében a metsző megemlékezett Zsigmond gyurgyevói győzelméről is. Az október 25-i ütközetet, mikor a menekülő Szinán átkelt a Dunán, s az utóvédet Bocskaiék szétverték, egy másik, nevezetes képen ábrázolták.⁷⁸ Azonban általánosságban elmondható, hogy míg a hírlapokban megjelenő szövegek többé-kevésbé pontosan írtak le egy-egy történelmi eseményt, addig ennek képi ábrázolásmódja, néhány kivételtől eltekintve sztereotip volt.⁷⁹ Egyébként Szinán hadjáratai alatt volt már arra példa, hogy valamiféle csodajel jelent meg a vitézeknek, hiszen 1593-ban három nap és három kereszt tűnt fel az égen.⁸⁰ A novemberben létrejött halo-jelenség, amit a forrás leírásából gyaníthatunk, mély benyomást tehetett mindenkire, mivel a Prágában egy évvel később megjelent tudósítás címlapján ábrázolták is különleges formában.⁸¹ Beszámol egy különös történetről Giorgio Tomasi, az erdélyi fejedelem volt titkára is. Egy borzalmas jel tűnt fel az égen Esztergom ostroma alatt, amely megrémítette a babonás törököket. Bíborvörös és vérszínű sugarait szórta széjjel minden irányba s egy sor

⁷⁷ A magyar történelemben szerepet játszó, nemcsak a Kárpát-medencében található várak, így Királykő teljességre törekvő leírását megtekinthetjük az alábbi honlapon: <http://mars.elte.hu/varak/>.

⁷⁸ EK, Ant. 2818. coll.2. *Pannoniae historia chronologica*. Francf[ort]: [Theodore de Bry], 1596. 121. Itt a következő formában tűntette fel a metsző Gyurgyevót: „Sinan a S. Georgio elabitur per pontem”.

⁷⁹ L. erre hasonló példaként Szigetvár 1664-es fiktív ostromát G. ETÉNYI Nóra: *Szigetvár 1664. évi ostroma. Egy téves hír analízise – és a Zrínyi-hagyomány.* = Történelmi Szemle (41.) 1999. 215–220.

⁸⁰ OSzK, App. H 1896. *Neue Propheceyung, von dem ... Stern, welcher in Ober Hungern ... ist gesehen worden: Item, von ein Kindlein, welchs der Vezier Sinam ... in der Weissenburgischen Ode ... gesehen. Auch von drey Creutzen, ... so 93 ... in Hungern erschienen sein.* [Praha]: Gedrukt bey Danyel Sedlcansky, 1594. A_{2v} „Nemlich ein sehr schöner Stern von weisser Farb gleissend wie ein Christall mit einem langen doch nicht sehr Breiten Strahl auch von weisser farb stehend in Oriente und lencket sich nach Mittag daraus ist erfolget das.”

⁸¹ Uo. A_{3v} „Neben diesen grossen Wunderzeichen hat Gott viel andere erschreckliche Blutzeichen sehen lassen und seinen Himmel mit Blut vberzogen. Weil dann die Türcken nicht zu dem heiligen Creutz haben wollen fliehen sondern ihnen die Blutfahnen ausserwelt hat die Erde mit jhrem Blut auff anderhalb Meylwegs vberzogen müssen werden.”

judíciumot kötöttek az objektumhoz.⁸² Ismerünk még egy 1595-ös Mayer metszetet, amely ezúttal Erdélyt, Moldvát és Havasalföldet, illetve különböző ütközeteket ábrázolt. Ezen nem szerepelt a sas és a csillag története, illetve Tîrgoviste bevétele, hanem csak az 1594 végi események, mint például Aron Tiranul moldvai vajda hadisikerei, mikor felégette Bender, Kilija és Bjelgorod Dnyesztrovszkij városát.⁸³

Egy másik, immár Theodor de Bry flamand művész által készített rézmetszeten (2. kép) is feltűnik a csillag, amelyet új üstökösként határozott meg a kötet szerkesztője, s mellette a másik csodajel: a rejtélyes sas.⁸⁴ A metszet részletesen ábrázolja az ismert történelmi és mitikus eseménysort egy képen, a sas és az új csillag történetét, valamint a tîrgovistei győzelmet.⁸⁵ Az égen hosszú csóvájú, hatágú üstökös jelenik meg, illetve a jobb oldalon arról a sziklaszirtról száll le a sas, amelyet Királykőnek neveznek. Majd láthatjuk Ručar falvát, ahol először megszálltak Havasalföldön, ahol tábornok vert Báthory Zsigmond, s láthatjuk a sátrát, illetve a támadó erdélyi sereget, amely Tîrgoviste bástyával megerősített városát támadja éppen meg. Aztán a város diadalmas bevételét ábrázolta a metsző a kép bal oldalán, fölötte Szinán táborát és a basa sátrát, majd szégyenteljes menekülését a vár eleste után. Majd négyezer török harcos menekül az elrabolt zsákmánnyal.⁸⁶ A metszet viszonylag pontosan ábrázolja a történelmi eseményeket, s a földrajzi környezetet, a Kárpátok egyik legszebb, 2238 méter magas Király-

⁸² OSzK, 226083. TOMASI, Giorgio: *Delle guerre et rivolgimenti del Regno d'Ungaria e della Transilvania*. In Venetia, 1621. 140. „Perseuerando lo assedio, apparì nel Cielo fra Strigonia, et Essercito Turco vn segno horibile, il quale durando buon spatio spargeue raggi vermigli, et di colore di sangue per diuersi lati, cosa apportò stupore et occasione de vari giudici, massime fra Turchi, che sono peculiari osseruatori di cotai portenti.”

⁸³ DECSI: *i. m.* 1982. (41. jegyzet) 189. „Áron két részre osztotta seregét az ellenség földjére vezette, szélétébe-hosszába dülta Tegeninát, Kiliját, a régi Achileát és Nyesztoralbat, meg ami a Dunán innen és túl feküdt (...)”. – SCHWOB: *i. h.* 1976. (67. jegyzet) 56–57.

⁸⁴ *Pannoniae 1596*. Rézkarc, lapméret: 105×147 mm. 112. „Figura haec ob oculos ponit duo insignia miracula, alterum quidem terreste, sed coeleste alterum, Cometam videlicet novum in coelo ardentem: et praegrandem Aquilam, quae supra Serenissimi Principis Transylvani castris in aere se libravat.”

⁸⁵ Uo. 113. „Cometa supra castra. Interea dum Transylvaniae Princeps de itinere suo, quod directe in Sinanem intenderet minime remitteret, iamque ad sex horarum spacium a Tergovista abesset, cometa ardens supra castris Transylvanicis astitit ad 15. Octobris diem, qui sole jam orto ultra horam integram coelo conspectus fuit.”

⁸⁶ Uo. 112–113. „I. Cometa novus coelo sereno apparens. II. Rupes populariter Lapis regius der Königstein dicta, de qua se Aquila volatu demisit. III. Aquila viribus et mole corporis praecellens. IV. Pagus qui primus in Valaquia occurit. V. Castra Principis Transylvani. VI. Tentorium eiusdem. VII. Exercitus Transylvani. VIII. Urbs et arx Tergovista. IX. Milites Transylvani expugnant Tergovistam. X. Sinanis Bassae tentorium et castra. XI. Sinan Bassa sua fuga deserens Tergovistam contendit. XII. Quatuor millia Turcarum, qui praedatum exierant, reversi cum praeda armentorum numerosissima, ex Transalpina abactorum, se ad Sinanum suum redire putant; sed in Transylvanum incidentes ad unum omnes pereunt.”

2. EK, Ant. 2818. De Bry, T.: *Pannoniæ historia chronologica* – 1596.

kőnek nevezett fehér mészkőhegyét, ám a keresztes lovagok által emelt, a Törcsvári-szoros túoldalán található apró várat nem látjuk. Pellérdi Péter, a fejedelem udvarmesterének egykorú beszámolójában is részletesen olvashatunk a csata helyszínéről.⁸⁷ Sajnos a havasalföldi város, Türgövişte legrégebbi megmaradt építmé-

⁸⁷ OSzK, RMK I. 285a PELLÉRDI Péter: *Bathori Zsigmondnak, Erdely orszagh feiedelmének győzhetetlen nyeresegeről Thergouistia, Bukares es Girgio alat, s azoknak meg veteleről Istennek akarattyabul, mikent az vitezlő Pelérdi Peter által meg irattatoth az egez historia egy magyar orszaghi fő urhoz leuele által.* Nimet Vyvarat: Manlius, [1596]. A_{3v} „Tizenhatodik napan Octob. Iuttottunk Tergouistia vara ala, ki oly szép helyen vagyon, hogy annal immar szép nem lehet, egy fellől az nagy szép zölő hegy fezkik touab egez merfölnel egy vegben, az felot sok szép tolgy Erdo, ala szép foliouiuz, Domboriza vize, piztragall es sok egyeb szép halal benne, mas fellől az nagy szép sik mezo kit az ember szemeuel be nem foghat (...).”

nyét, a fejedelmi udvar egyik kapujának védelmére épített nevezetes 25 méter magas óratornyot (Turnul Chindei) nem tudtuk biztosan azonosítani a képen, talán a kép bal szélén látható épület lehet, amelynél betörték a székely vitézek a városba.⁸⁸ Elképzelhető, hogy fölötte a 16. században épült Sfintul Nifon templomot ábrázolhatta a metsző.⁸⁹

A történet német változata szintén fellelhető egy korabeli röplapban is.⁹⁰ A metszet (3. kép) és a szöveg apró eltérésekkel ábrázolja és ismerteti a történetet.⁹¹ A képen jól látható a fényes üstökös, amelyik a tiszta égbolton tűnt fel a török tábor fölött. A jobb felső sarokban Királykő szirtje, amely arról nevezetes, hogy innen szállt le a nagy és erős sas. A jobb alsó sarokban a hadjárat első szálláshelyét Ručart láthatjuk. A fametszet alsó részén Zsigmond táborát és a fejedelem sátrát ábrázolta a metsző. A kép közepén az erdélyi sereg, tőle balra Tîrgoviște városa található. A bal szélén az erdélyi zsoldosok rohama, majd a város bevétele tűnik fel. Aztán Szinán tábora és sátra látható a bal felső sarokban, míg legfelül a nagyvezír menekülése Bukarest felé. Végül itt is a négyezer török harcost és záskmányukat ábrázolta a metsző.⁹² Az üstökös leírása szintén szerepel németül,

⁸⁸ *Székely felkelés 1595–1596 előzményei, lefolyása, következményei.* Szerkesztette BENKŐ Samu, DEMÉNY Lajos, VEKOV Károly. Bukarest, 1979. 106–107.

⁸⁹ VERESS Endre: *Campania crestinilor in contra lui Sinan Pasa din 1595.* Bucuresti, 1925. 56. „Ha tre torrioni piccoli ritondi, et il quarto fianco fa la porta inverso levante, piccola et coperta da lame di ferro, et due altre minori sono a tramontana inverso il fiume, la ripa del quale rende più forte quella piazza.”

⁹⁰ OSZK, Röpl. 387. *Neue sybenbürgische Victoria ... Beschreibung, welcher massen den Sigismunden, Fürsten ... in Sybenbürgen ... Synam Bassa von seinem Lager vor Tergovist ... geflohen ... Auch wie hochermelter Fürst ... Tergovist ... erobert.* Nürnberg: bey Leonhard Heussler, in Verlag Joachim Lochners, 1596. Fametszet, képméret: 76×105 mm. A_{4v}. „Als aber bey dem ersten Dorff an der Walachey deß Fürsten vnd andere Gezellt auffgeschlagen ist von einem grossen in der nehen gelegnen hohen Felsen der Königstein genannt ein starcker grosser Adler vber das Lager geflogen vnd sich bey deß Fürsten Gezellt so sehr herab vnd nidergelassen also daß er gefangen vnd biß dahero gespeist vnd erhalten worden.”

⁹¹ Uo. A_{4v}. „Dise Figur helt in sich die zwey grossen Wunderzeichen himlisch und jridisch als den hellen Cometen am Himel vnd fliegenden grossen Adler vber dem Lager Fürst: Durch leuchtigkeit in Sybenbürgen bey Tergovist wie denn hernach folget.” A metszetén a következő feliratok olvashatók: „F.D. 7Birken Gezl. – Tergovist – Königstein – Sina Bassa”.

⁹² Uo. A_{4v}. „1. Der helle Comet am klaren Himel. 2. Der Felß Königstein genannt davon der Adler geflogen. 3. Der grosse starcke Adler. 4. Das erste Dorff in der Walachey. 5. F.D. in Sybenbürgen Lager. 6. F.D. in Sybenbürgen Gezelt. 7. Das Sybenbürgisch Kriegsvolck. 8. Die Statt und Vestung Tergovist. 9. F.D. Kriegsknecht stürmen vnd gewinnen Tergovist. 10. Synam Bassa Gezelt vnd Lager. 11. Synam Bassa Flucht auß seinem Lager auff Buccarest. 12. Die 4000. Türcken so mit dem grossen hauffen Haubwiehes so sie in der Walachey geraubet widerkommen vermeynen den Synam Bassa noch zu finden aber von dem Fürsten in Sybenbürgen aller schlagen worden.” A 8. és a 11. szám lemaradt, talán nyomdahiba miatt a fametszetről.

**Diese Figur helet in sich die zwoy grossen Wunderzeichen/ Himn-
lisch vnd irdisch/ als den hellen Cometen am Himmel / vnd stiegen
den grossen Adler vber dem Läger/ Fürst: Durchleuchtigkeit in
Sybenbürgen bey Tergovist/ wie denn hernach folget:**

1. Der helle Komet am klaren Himmel.
2. Der Fels Königstein genant/das von der Adler geflogen,
3. Der grosse starke Adler.
4. Das erste Doiff in der Walachey
5. F. D. in Sybenbürgen Läger.
6. F. D. in Sybenbürgen Gezelt.
7. Das Sybenbürgisch Kriegsvolk.
8. Die Statt vñ Bestung Tergovist,
9. F. D. Kriegsknecht/ führen vnd gewinnen Tergovist.
10. Synam Bassa Gezelt vnd Läger.
11. Synam Bassa Flucht auß seinem Läger/ auß Buccarest.
12. Die 9000. Türckē/ so mit dem grossen hauffen Haubwieses/ so sie in der Walachey geraubet / widerköffen/ vermeynent den Synam Bassa noch zu finden / aber von dem Fürsten in Sybenbürgen all erschlagen worden.

Dies

ám a de Bry-féle metszettől eltérően az oldal középső harmadán egy hosszú csóvájú kométa fametszetes képe is látható.⁹³ A történetet megörökítette Hieronymus Ortelius is nevezetes kronológiájában.⁹⁴

A mítosz képi változatai

A negyedik metszet (4. kép) viszont az előbb említett *Chronologia* első kiadásában található meg. A mű egyébként a nikápolyi csatától kezdődően mindenféle várostrom, csata és hadjárat kronologikus feldolgozása német nyelven, Hans Siebmacher gyönyörű rézmetszeteivel.⁹⁵ Érdekes, hogy az F betű a Dunát jelölné, holott minden bizonnyal ez a Ialomița folyó lehetett.⁹⁶ Itt is a Duna partján fekvő Gyurgyevó okozhatta a zavart. Ráadásul a képen valóban feltűnik a gyurgyevói ütközet sematikus ábrázolása, mivel a menekülő török had egy része az összeomlott híddal együtt a folyóba veszett, ám a magas hegyek, s gyurgyevói erőd ábrázolásának hiánya kizárja azt a lehetőséget, hogy itt valóban a nevezetes átkelést metszette volna a művész. Az összes kép közül az asztronómiai jelképei miatt talán ez a legfurcsább. Három objektumot láthatunk a kép felső részén, a Na-

⁹³ Uo. B_{1r} „Dieweilm aber der Fürst in Sybenbürgen mit seiner Käiß entlich gegen dem Synam Bassa fortzufaren nit ablest vnd nur bey vngefahrlich ein halbe Tagreiß von Tergovista ist den 15 Octob. zu auffgang der Sonnen ein Comet vber dem Sybenbürgischen Läger erschienen vnd lenger dann ein gantze Stund am hellen Himmel sich sehen lassen.”

⁹⁴ EK, Bar. 00250. ORTELIUS, Hieronymus: *Chronologia oder historische Beschreibung aller Kriegsempörungen*. Nürnberg: Durch Johann Lantzenberger, in Verlegung Johann Sibmachers, 1603. 291. „Als nun die Sibenbürgischen zum ersten Dorff an die Wallachey kommen deß Fürsten und andere Gezelt allda auffgeschlagen ist von einem grossen in der nähe gelegenen hohen Berg unnd Felsen der Königsberg genannt ein grosser Adler herab geflogen kommen unnd sich auff deß Fürsten Gezelt gesetzt welchem man alsbald Speiß dargereckt und zu essen gebotten hat die er angenommen und sich dermassen erzeiget daß keines hinweg begerens bey ime ist gespüret worden. Wie er sich dann auch von ihnen willig hat fangen lassen. Gleich darnach den 15. Octobris bey der Nacht hat sich ein grosser Comet schröcklich anzusehen gegen dem Orient unnd gemelten Gebürg zu erzeiget welcher von allem Volck im gantzen Läger mit grosser verwunderung ist gesehen worden darvon man mancherley deutung unnd außlegung untereinander gehabt. Der Fürst in Sibenbürgen aber hat solch Wunderzeichen in guter acht unnd für ein warnung Gottes gegen seinen Feinden genommen und in seinem Läger besser Wach zuhalten angestellt worden.”

⁹⁵ OSzK, Hung H. 1840. ORTELIUS, Hieronymus: *Chronologia Oder Historische beschreibung aller Kriegsempörungen*. Nürnberg: Sibmacher, 1602. Rézkarc, képméret: 168×273 mm. A kép alatt 17. századi kézzel: „Teygouist megh salasa”. A kép alatti szöveg: „Abris der Belegung Tergovist und der Schlacht so vom F. von Siebengurn. Gesechen anno 1595. mense Octob.” A magyarázó feliratok: „A. Die Statt Tergouist. B. F. von Sibenbürg; Leger. C. Das Gebürg Königstain. D. Das Gebürg dardürch der Türk kommen. E. Der Türcken niderlag vnd flücht. F. Die Thonau. G. Der Adler so in des Sibnpürg Leger g[e]fogen.”

⁹⁶ ISTVÁNFY: *i. m.* 1962. (74. jegyzet) 408. „Majd Rukárból elindították táborukat, s a Dambovica folyón – ez a hegyek gerinceiből lezúdulva, s felvéve a Jalomnica folyót, a Dunába ömlik – gázlón átkeltek s arra a helyre érkeztek, ahol Mihály tábort ütött.”

pot és a Holdat bal és jobb oldalon, s közötté feltűnő hosszú csóvájú üstököst. A kép bal felső részében a három nap történéseit sűrítette egybe a metsző, legfőlü l látható a menekülő Szinán hadaival, alatta Tŕrgovište megerősített városa, s talán az óratorony, ahol a székelyek betörték. A kép jobb sarkában pedig Zsigmond táborát láthatjuk, s azt a pillanatot, mikor a sas lebukott Királykőről, majd a fejedelem táborában tartják fogva. A lalomița jobb partján a törökök veresége és menekülése tűnik fel. A zavart tovább fokozza, hogy a kép felső harmadában milyen hegyeket láthatunk. A metsző szerint, amelyeken átkelve jöttek a törökök, ám ez csak a Balkán-hegység lehetne. Ugyanakkor a Királykő lábánál fekvő Ručar települést, bár nem tünteti fel a magyarázó szövegben, jól bemutatja. A zavaros ábrázolásra magyarázat lehetne, ha a tényleges távolságokat és az arányokat figyelmen kívül hagyjuk, s azt feltételezzük, hogy a metsző a hadjárat egész történetét kívánta egy képbe sűríteni. Így a jobb alsó sarokból indulva, október 4-től, Ručar melletti táborveréstől, a sas és az új üstökös október 15-i feltűnését, Tŕrgovište kétnapos ostromát, az október 18-i bevételt, s végül az egy héttel későbbi, október 25-ös gyurgyevói győzelmet. Érdekes még továbbá, hogy az állítólagos csillagászati jelenséget, a képen feltüntetett üstököst nem magyarázza meg, mint az előző metszetek. A Nap és a Hold közös megjelenítése esetleg utalhat Decsi parheliá-leírására, amit Hunyadi Ferenc látott a tábor felett.

Alexander van der Mair augsburgi metsző nagyon szép és hatalmas rézmetsetes térképen (5. kép)⁹⁷ feltűntette az ütközetet, dátummal. A képi ábrázolás híuen követi a legendás történetet, a Királykőről lebukó sast és a csata színhelyén, az égen feltűnő, hosszú csóvájú üstököst. A Dunába ömlő Jalomița folyó bal partján magasodik a hegy, a jobb partján láthatjuk feltehetően az erdélyi fejedelem sátoztáborát és Tŕrgovištét, bár jellegzetes épületei nem beazonosíthatóak. A csata színhelyét jelzi a keresztben lévő S betű, amely a győztes Zsigmondra utal.⁹⁸ A térkép részletesen feltűnteti a korábbi, nagy visszhangot kiváltó összecsapásokat a törökökkel, így például az 1444-es várnai csatát, Nádorfehérvárnál megjegyzi a rajzoló az 1456-os Hunyadi-diadalt és az 1521-es elvesztését, Zsigmond 1428-as vereségét Galambóc váránál, amit félredatált (1409). Rejtélyes a Silistra körzetében zajlott 1595-ös ütközet, ami a térképpel szerint Zsigmond csatája lett volna, ám a terület a mai Bulgáriában található, s Gyurgyevótól északkeletre, s nem a térképen ábrázolt délnyugatra. Talán Mihály vajda 1594-es dunai hadjáratának helyszíneit (Brăila, Hârșova és Silistra) jelölte. Ugyancsak egyértelmű tévedés a nikápolyi csata dátuma, amelyet majdnem kétszáz évre későbbre datált a metsző, akit megteveszthetett Luxemburgi Zsigmond, mivel Báthory Zsigmond győzelmi jelétette a térképre. Természetesen itt is megtörténhetett, hogy Mihály 1595-ös si-

⁹⁷ OSzK, App. Metszet 126. MAIR, Alexander van der: *Transylvaniae, Moldaviae, Valachiae, vicinarumque Regionum nova descriptio, Anno MDXCVI ineunte*. Rézkarc, lapméret: 514×992 mm. „Tergovista 18. Octobr. 1595.”

⁹⁸ „Hoc signo notata, capta sunt a Principe Transyluaniae anno 1595.”

5. OSzK, App. Metszet 126. Mair, A.: Transylvaniae - 1596.

kereinek (Vidin, Plevén, Nicopolis és Babadag) híre zavarta meg a metszőt.⁹⁹ Megtalálhatjuk még Horvát Márton kapitány katonai akcióját is, mikor csapatával egészen Szófiaig jutott el.¹⁰⁰ A többi 1594–1595. évi eseménnyel már pontosabban bánt Mair. A térképen jelölte Borbély György nyári-őszi hadjáratát, mikor

⁹⁹ DECSI: *i. m.* 1982. (41. jegyzet) 195. „Mihály vajda, akkor már Zsigmond fejedelem vazalusa, vezetésével tüzzel-vassal feldúltak mindent Nikápolyig.”

¹⁰⁰ DECSI: *i. m.* 1982. (41. jegyzet) 195–196. „De mindezek között az első helyet Horvát Mártonnak, a szabad gyalogok kapitányának, ama dús haszonnal járó vállalkozása tartja, melyet kevés emberrel vezetett: átkelt a Haemus [Balkán]-hegységen, nem messze a thráciai Szófia városától, és kifosztott egy állami kincstárat.”

például Lippát bevette. Bukarest elfoglalását október 20-ra, a gyurgyevói ütköztet október 30-ra datálta. Majd itt is, mint az előbb említett Mayer-féle térképen, feltűnik a moldvai vajda téli hadjáratának sikeres színhelyei Nyeszter és a Duna-delta között. Ismerünk még olyan térképet is a korszakból, amelyen az egyesített erdélyi-havasalföldi hadak menetelnek Gyurgyevó felé 1595 őszén.¹⁰¹

A térkép képi üzenetei a politikai propaganda kézenfekvő megnyilvánulásaiá váltak. A jobb szélén egy sor fontos jelképet jelenít meg, Rudolf és Zsigmond szövetséges portréja egymás mellett, fölöttük jobbra Duna, Tisza, Pannónia és Dácia allegóriája, a másik oldalon a birodalmi sas glóbuszon, s Zsigmond virtusát jelképező villámok. Alatta a Báthory-családfát (Stemma Bathoreum) láthatjuk az erdélyi fejedelem és lengyel király Istvántól, a frissen házasságot kötött Zsigmondig, s egy horatiusi szállóige elejét olvashatjuk: „Hős nemzedék csak hős ivadékok ad.”¹⁰² A címerben szereplő három nemzet (magyar, szász és székely) illetve az erdélyi, havasalföldi és moldvai szövetség kötelékére utal a Vulgátából származó locus: „Ha az egyiket megtámadja is valaki, ketten ellene állhatnak annak; és a hármas kötél nem hamar szakad el”.¹⁰³ A közepén elhelyezkedő kétfejű sas-címerben ugyancsak idézet olvasható a latin Bibliából: „Fogai, mint az oroszlán fogai, és agyarái, mint a nöstény oroszláné.”¹⁰⁴ Már Decsi forrásai kapcsán is megemlítettük, hogy Nagy Sándor milyen nagy mértékben lehetett követendő minta Zsigmond számára.¹⁰⁵ A metszet jobb alsó sarkában egy impozáns diadalívét láthatunk, amely Kruppa Tamás szerint nemcsak a művészi kiállítású rézkarcon, hanem a valóságban is létezhetett.¹⁰⁶ Zsigmond győztes római császárként tért vissza a havasalföldi hadjáratból, ez jól látható a manierista diadalív felett, ágaskodó lovon ülő, római harci díszbe öltözött erdélyi fejedelmen, amint rátapos a török hadijelvé-

¹⁰¹ RANDA, Alexander: *Pro Republica Christiana. Die Walachei im „langen” Türkenkrieg der katholischen Universalreiche (1593–1606)*. München, 1964. 119.

¹⁰² HORATIUS: *Carmina*. IV. 4,29. „Fortes creantur fortibus et bonis”. – HORATIUS Flaccus, Quintus: *Összes versei*. Szerkesztette BORZSÁK István és DEVECSERI Gábor. Bp. 1961. GRIGÁSSY Éva fordítása. 273.

¹⁰³ Ecc 4,12. „Et si quispiam praevaluerit contra unum duo resistent ei funiculus triplex difficile rumpitur.”

¹⁰⁴ Jo 1,6 „dentes eius ut dentes leonis et molares eius ut catuli leonis.”

¹⁰⁵ KRUPPA Tamás: *Legitimáció és propaganda Báthory Zsigmond udvarában*. (Ph.D. disszertáció, kézirat) Szeged, 2000. „Fikció és valóság” c. fejezet.

¹⁰⁶ *Documents concernant l’histoire de la Transylvanie, de la Moldavie et de la Valachie*. Publié par André VERESS. Bucarest, 1932. Vol. IV. 310. „Di nuovo questo Serenissimo se ne riterà vittorioso dall’ impresa, et in tutti i luoghi, dove passa per le sue città, come per Corona, Megies, Cibinio, Grosskirch et altre città principali, tutte sue, è ritenuto non solo come Signore e padrone, ma come vittorioso, a guisa d’un’ altro Cesare trionfante et di giorno in giorno si aspetta qui in Alba Giulia, sua residenza, dove noi siamo venuti una giornata avanti per comodità degli alloggiamenti, che qui pur si preparano Archi trionfali, colonne e statue, e meritamente.”

nyekre és egy török katonára. (6. kép) Az ábrázolás különlegességét emeli, hogy Miksa 1563-as illetve Rudolf 1572-es pozsonyi koronázásán kívül nem ismerünk ehhez hasonló diadalkaput (amelyik meg is épült volna) a 16. századi Magyarországon.¹⁰⁷

A kompozíció hasonlít a már említett Gatti rézmetszetéhez, amelyen a vasvértbe öltözött Zsigmond ágaskodó lovával egy fekvő, törött kardú török harcost készül eltaposni. A háttérben a magas hegyek között zajló tŕrgoviŕstei ũtközetet ábrázolta a metszõ.¹⁰⁸ A Mair-féle metszeten látható díszkapu két oszlopán lévõ felirat is azt tanúsítja, hogy a propaganda két tartóoszlopa a két híres ókori hadvezér, hiszen a magyar Scipio (Scipioni Hungarico) és az erdélyi Nagy Sándor (Alexandro Dacico) jelöli Zsigmondot. Bocatius pedig egy 1596-os költeményében erdélyi Achillesnek (Transylvanus Achilles) nevezte az erdélyi fejedelmet.¹⁰⁹ Maga Bocskai István is évekkel késõbb megemlékezett arról, hogy az erdélyi fejedelmet Nagy Sándorhoz, Scipiohoz és Herkuleshez hasonlították.¹¹⁰ Így joggal állíthatjuk, hogy a Nagy Sándor-mondakör magyarországi recepciójának egyik fontos személyévé vált Báthory Zsigmond, a recepció színhelye pedig a gyõztes 1595-ös havasalföldi hadjárata lett.¹¹¹ Jó példa erre még Decsi nevezetes 1596-os Sallustiusfordításának elõszava, amelyben feltűnik a történelemben és a harcművészetben egyaránt jártas világbíró Sándor és Scipio Africanus.¹¹² A hadi sikerek után rengeteg egylapos fametszet, újság és rövidebb tudósítás árasztotta el az európai, az

¹⁰⁷ GALAVICS Géza: *A magyar királyi udvar és a késõ reneszánsz képzõművészet*. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerkesztette R. VÁRKONYI Ágnes. Bp., 1987. 229–230. A metszeten megörökített diadalkapukat Pietro Ferabosco, itáliai származású bécsi építész készítette, aki több magyar erõdítmeny kiépítésében is részt vett.

¹⁰⁸ L. a 12. sz. jegyzetet.

¹⁰⁹ BOCATIUS: *Poetica i. m.* 1990. (35. jegyzet) 357.

¹¹⁰ BOCSKAI István: *Levelek*. Válogatta, a bevezetõ tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította BENDA Kálmán. Bp., 1992. 75. „Ugyan ki ne siránkoznék amiatt, hogy felséged, akit az idegen nemzetek Nagy Sándorhoz, Scipióhoz, Herkuleshez hasonlítottak, s akinek sokfelé szobrot akartak állítani, akit úgy dicsõítettek a keresztyén világot végveszéllyel fenyegetõ viharok közepette, mint Krisztus nevének a törökök ellen az égbõl küldött oltalmazó harcosát (...).”

¹¹¹ KIRÁLY György: *Világbíró Sándor mondája régi irodalmunkban*. = ItK (28.) 1918. 241–253. – BORZSÁK István: *A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon*. Bp. 1984. – MONOK István: *Olvasmánytörténeti források, értelmiségtörténet*. In: *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*. Szerkesztette ZOMBORI István. Szeged, 1988. 169–179. – KRUPPA: *i. m.* 2000. (105. jegyzet).

¹¹² SALLUSTIUS Crispus, Caius: *Az Caius Crispus Sallustiusnak két historiája*. A kísérõ tanulmányt írta KURCZ Ágnes, a faksimile szövegét gondozta VARJAS Béla. Bp. 1979. /Bibliotheca Hungarica Antiqua 10./ Az olvasókhoz „Amaz nag világ biro Alexander nem szegyenlette azt mondani, hogy õ minden hadi dolgokban valo bölcsezetet az Homerus könyueibõl tanult volna. (...) Az Scipiois (...) az Xenophonnac Cyrus kiralyrul irt Historiaiat eiel nappal mond gyac hog oluasta, es minden had viseleset az szerent rendelte volna.”

6. OSzK, App. Metszet 126. Mair, A.: Transylvaniae – 1596.

erdélyi, s a magyarországi könyvpiacokat.¹¹³ Nyilván a történelem során többségük elpusztult, ezért is ritka kincs az a forrás, amely beszámol egy erdélyi könyvhagyatékban fellelhető példányról, amely Mayer előbb tárgyalt *Neue Zeitung*ja lehetett. Martin Schmeizel erdélyi szász történetíró könyvtára 1751-es katalógusában több, a 15 éves háborúhoz kapcsolható hírlap található.¹¹⁴

A többi metszeten már a mitikus történet vagy módosult, vagy eltűnt. Az egyiken (7. kép) Tírgovistét és az október 18-i csata lefolyását ábrázolta a metsző.¹¹⁵ A kép követi Decsi leírását, miszerint a hadrendet Zsigmond a várostól nem messze állította fel, hogy másnap megütközzön Szinánnal.¹¹⁶ A metszeten felismerhető jellegzetes formáival a Sfintul Nifon templom. A sárkányfogas zászlókkal díszített erdélyi sereg üldözőbe vette a menekülő török hadakat, akik szekereken viszik a rablott zsákmányt, a kép közepén pedig egy lándzsás lovas ütközet látható. A várost előző nap kezdték ágyúzni, de ezzel kevés sikerrel jártak. A kép bal felső sarkában láthatjuk az eseményt.¹¹⁷ A bal alsó sarokban magát Zsigmondot (il Transilvano) láthatjuk kopjával, ágaskodó lovon, mint a győztes hadvezért, mögötte az erdélyi tábor sátrait. A jobb alsó sarokban a menekülő nagyvezírt és az általa hátrahagyott nehézágyúkat és szekereket metszette.¹¹⁸ A másikon (8. kép) kézzel színezett fametszeten a felirat: „S. Georg”, s Zsigmond oldalról, a korához képest idősebbnek ábrázolta, jogarral a kezében. A történetre csak utal az ablakban a sas, s a tírgovistei ütközet egy apró részlete elevenedik fel, a kép alatti német versben pedig nincs megemlítve sem a madár, sem az égitest. A metsző Bartholomäus Keppeler, aki valószínűleg a fejedelmi sátorban tartózkodó, harci díszben lévő Zsigmondot ábrázolja abban a pillanatban, mikor a legendás sas megjósolja a győzelmét és szemléli az erdélyi hadak sikerét. A torony kupoláján lévő félhold

¹¹³ KERTBENY Károly: *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok 1454–1600*. Bp. 1880. 262–299. – GÖLLNER, Carl: *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*. Berlin, 1961. II. Bd. 533–648. Közel száz különböző, 1595–1596 között megjelent nyomtatványt tartanak számon a bibliográfiák, amelyek beszámolnak az 1595-ös hadi eseményekről.

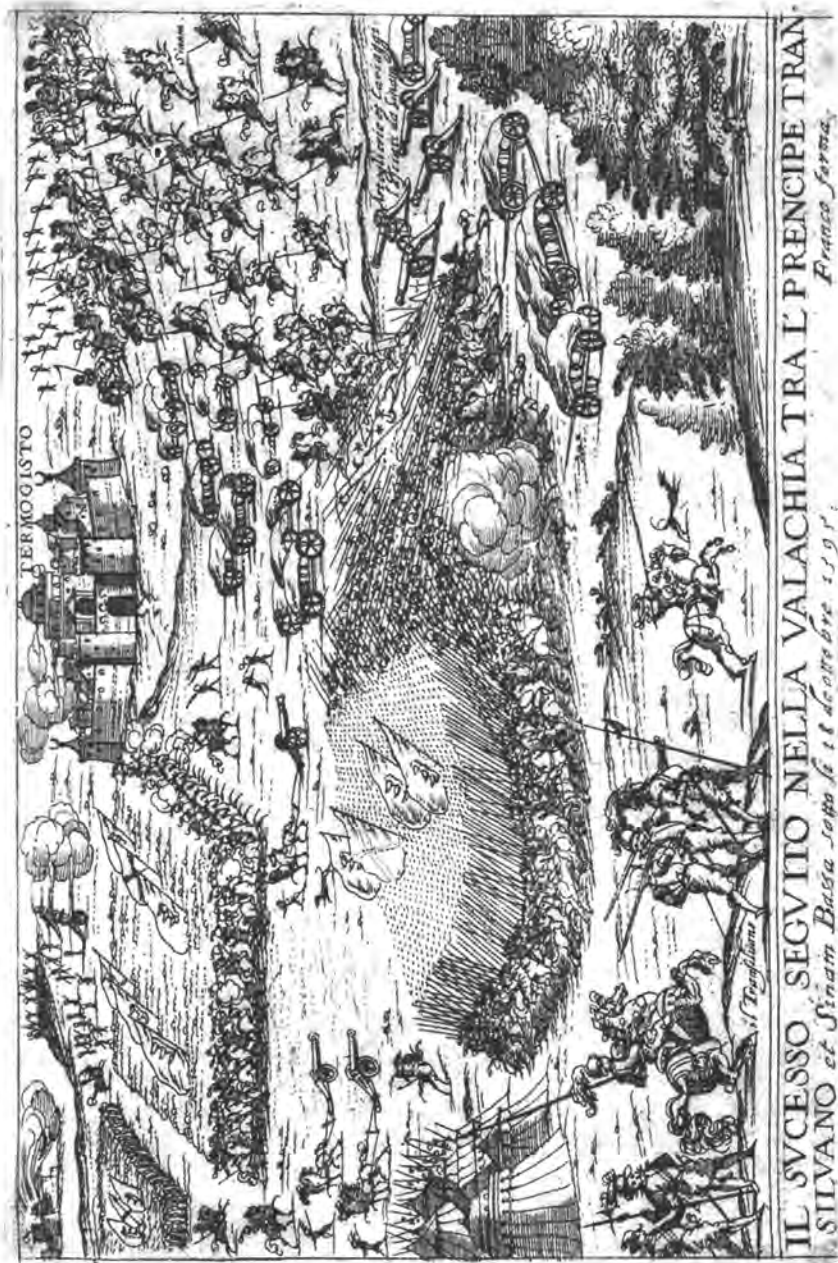
¹¹⁴ *Erdélyi könyvesházak IV/1–2. Lesestoffe der siebenbürgen Sachsen. 1575–1750*. Hrsg. von István MONOK, Péter ÖTVÖS, Attila VERÓK. Bp. 2004. /Adattár 16/4./ 43. (a katalógus facsimiléje a II. kötet végén) „Zwo wunderbarliche Zeitungen, wie auch den 5ten Tag Octobr. 1595. auf des Fürsten von Siebenbürgen Feldlager ein Comet erschienen, u. d. g.”

¹¹⁵ OSZK, App. H. 612. FRANCO, Giacomo: *Teatro delle piu moderne imprese de querra fatte si nell Ungheria come nella Fiandra et altri luoghi*. In Venetia: presso Giacomo Franco, 1597. 20. kép. Rézkarc, lapméret: 130×195 mm. Kép alatt felirat: „Il svcesso segvito nella Valachia tra l’Prencepe Transilvano et Sinam Bassa sotto li 18 de ottobre 1595. Franco forma.” A képbén lévő szöveg: „Termogisto – il Transilvano – Sinam – Artoglierie et Cariaggi lasciati da Sinam.”

¹¹⁶ DECSI: *i. m.* 1982. (41. jegyzet) 267. „Lassú vonulással két táborverés után egy síkságra jutott, mely Tírgoviste városától ezer lépésre feküdt; az volt a szándéka, hogy másnap megütközik Szinánnal, aki Tírgoviste mellett táborozott.”

¹¹⁷ DECSI: *i. m.* 1982. (41. jegyzet) 270. „Mindezeket elvégezve, október 17-én a mieink teljes hévvel lövetni kezdték Tírgoviste erősségeit, de hiába.”

¹¹⁸ DECSI: *i. m.* 1982. (41. jegyzet) 273. „A tírgovistei várban rengeteg puskaporon és egyéb felszerelésen kívül harmincnégy kisebb és négy tisztes nagyságú ágyút találtak.”

7. OSzK, App. H. 612. Franco, G.: Teatro – 1597.

Eygentliche bildnuß des Hochgebomen Fürsten vnd Herzen/Herzen Sigismundi Batorti/Fürsten in Sibenburgen/Wallachey/ vnd Moldaw.

Sigmund Batort Hochgebomen/
Sibenburgischer Fürst ersehen/
Hie dise bildnuß vnd gesalt/
Da er vorwirtslich drey Jar aldt/
Vnd lebend hette ohn gefalt/
Regieret weyllich sieben Jar.
Als nun der Türck gang seuenlich
Freibüchlig auch ihet vürn sich/
Vnd wolte das ganz Hungaria/
Vranstlich bringen in sein hand/
Auch ferner in die Galtfand/
Sein Hüß geloben war bereit/

Hat diser Fürst ein Helten mich/
Als küh ihm vnd abschlagen küh/
Wie Moldaw vnd der Wallachey/
Er sich verstandt selgen frey/
Wie Kayserlicher Vogeßat/
Irandtlichen auch verglichen hat/
Da er sich seuen auch zu glich/
Ein Händin vom Haus Österreich.
Dem Fürst sich wider setz/ ein jagin/
Den Hasan Wassi et er sich lagin/
Den Betar Wassi et er müssen
Erzschel/ das er das Reid wolt lassen/

Als auch der Osman Wassi kam/
Vnd vil der Türcken zu sich nam/
Zer er ihm vnder augen sehen/
Wah ihm anß seinem Lager stühen/
Vnd da er ihm nachruftet daß/
Er vber Thonam stühen maß.
Ist also die gang Wallachey/
Vermacher vnd dem Türcken frey/
Mit Wüß zu Wasser vnd zu Land/
Wit wüßter er/ mit starkre hand/
Dre Hüß dem Türcken das genommen/
Vere wolt zu hüß im seuer kommen. **E. D.**

In Burg/ bey Darholme Keppeler Witz/ in seinen Sachen gesim.

App. 32

8. OSzK, App. Metszet 32. Keppeler, B.: Báthory Zsigmond

még a győzelem előtti állapotot mutatja. A mellkasán átvetett szalagon egy Krisztus monogramos Nap-medált visel. A kavarodást itt is az okozhatta, hogy a német szövegben szó van a gyurgyevői ütközetről. A csillag eltűnik, a sas csak stilizált jelkép, a szövegben nyoma sincs a mítosznak vagy bármilyen légköri-, esetleg csillagászati eseménynek.¹¹⁹ A harmadik metszeten (9. kép) fiatalon ábrázolják Zsigmondot, szintén jogarral a kezében, háttérben a türgovistei ütközet, ám itt is hiányzik a sas és a csillag története. A Sfintul Nifon templom felismerhető, a tornyon félhold látható. A sárkányfogas Báthory-címer foglal helyet a kép bal felső sarkában, s a jobb felső sarokban két, erdélyi és török zászlókat lobogtató lovascsapatok összecsapását láthatjuk.¹²⁰ Decsi arról számolt be, hogy Szinán, fedezve az utóvédét, őrtüzeket gyújtott.¹²¹ Istvánffy ellenben arról tudósított, hogy magát a várost gyújtatta fel a nagyvezír.¹²² Ugyanezt erősítette meg Pellérdi is.¹²³ Talán ezt jelzi a metszet a bal felső sarokban. Ez jelenet látható egyébként Franco metszetén (7. kép) is. A sas és a csillag ábrázolásoknak egy szép területe a különböző érméken látható jelképek. Például Rudolf császár jelmondata: „ragyog a császár csillaga” (Fulget Caesaris Astrum) olyan érméken is szerepel, amelyeken sást, hatágú csillagot és egy földgömböt szorító halfarkú bakot is ábrázolnak.¹²⁴ Az érmék előlapját minden esetben a Habsburg uralkodó képmása díszíti. A különös halfarkú bakkecske Rudolf hitét és a mágia iránti vonzódását egyaránt megjelenítette, hasonlóan a példaképénél, Augustus császárnál.¹²⁵ A másik érmén felirat: „Ahogy Isten akarja” (Wie Goth will). Hatágú csillag, félhaddal, amelyet a déli

¹¹⁹ OSzK, App. Metszet 32. Fametszet, lapméret: 387×264 mm. – CENNERNÉ *i. h.* 1973. (12. jegyzet) 22. kép szerint a metszet Gyurgyevó várát ábrázolná, ám mivel hegyeket ábrázol a metsző, inkább Királykő lehet a képen. – *Victoria* 1596. B_{3v} Szinán és Zsigmond fametszetes képe, az erdélyi fejedelem kezében jogar, vasvértben, sisakja egy asztalon hever, s a keret talán egy katonai sátor díszítő függőyei adják. A nagyvezír legyőzött pózban, kardja hegyét a földre szegezi.

¹²⁰ OSzK, App. Metszet 417. Rézmetszet, lapméret: 202×135 mm. A kép alatt felirat: „Serenis. Sigismondo Batori, Prencipe de Transilvania, Valachia, Moldavia etc. Franco Forma.”

¹²¹ DECSI: *i. m.* 1982. (41. jegyzet) 268. [Szinán] Akár saját szemével látta pedig, akár kémekektől szerzett hírt, bizony, hogy megijedt, elvesztette a bátorságát, felszedette a sátrakat, megtévesztésül őrtüzeket gyújtatott, és menekülésszerűen elrendelte a visszavonulást.”

¹²² ISTVÁNFY: *i. m.* 1962. (74. jegyzet) 409. „Maga Szinán éjjel seregével Bukarest felé indul, de előbb felgyújtatta a várost, melyben körülbelül húsz templom leégett.”

¹²³ PELLÉRDI: *i. m.* 1596. (87. jegyzet) A_{3v} „(...) az varasa nagy allat volt sok szep kö hazak, Kalastromok benne, azt mind föl gyoitotta es el egette, az mely nap oda iottottunk.”

¹²⁴ EK, Bar. Ga 2° 637. TYPOT, Jacob: *Symbola divina et humana pontificum, imperatorum, regum*. Praga: [s.typ.], 1601–1603. T. II. 57. „Primo, en Caesaris sydus oppositum, semilunae Turcarum. Ita Deo placuit, horum immanitatem, illius humanitati opponere.”

¹²⁵ TYPOT: *i. m.* 1602. (124. jegyzet) T. II. 57. „Thema suum Caesar Rodolphus utraque facie exprimit, cum diversis, sed notis symbolis, et antem ut apud Tranquillum est, eodem signo signavit nummum Augustus Caesar. Felix huic fulsit, illi felicius fulgeat, Deum, qui astra ut condidit, moderatur, rogo.” – GALAVICS Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen*. Bp., 1986. 30–31. – Csuti Elemér numizmata hívta fel a figyelmemet arra, hogy Augustus (és további császárok) érmein szerepel a halfarkú bak.

App. M. 417

9. OSzK, App. Metszet 417. Franco, G.: Báthory Zsigmond – 1596.

szél fúj. A harmadik érmén következő felirat olvasható: „A keményeket is megtöri az erő” (Vadunt solida vi). Itt szintén a sas, a hatágú csillag és a halfarkú bakkecske látható, amint a glóbuszt szorítja a két mellső lábával.¹²⁶

A történetírók és a legenda

Annak ellenére, hogy Szamosközy István erdélyi történetíró részletesen beszámolt a harci eseményekről, a légköri vagy csillagászati jelenségről nem tett említést.¹²⁷ Ezzel ellentétben szóról szóra Decsihez hasonló történetet mesélt el Szőlősi István históriás énekében.¹²⁸ Hatalmas hegyeken átkelve, egy mezőn állították fel a fejedelem sátrát, majd a vitézeknek egy csoda jelent meg. Egy sas ereszkedett le egy köszikláról, majd a madarat Zsigmond sátrába vitték. Természetesen két táborra szakadtak a jelet értelmezők, volt aki Szinán, volt aki a ’német’ had vesztét látta az elfogott sas jelében.¹²⁹ Stoll Béla megállapította,¹³⁰ hogy Szőlősi Jacobinus János kolozsvári jegyző, Báthory Zsigmond titkárának latin nyelvű művét használta fel.¹³¹ Feltételezhetően Jacobinus műve volt a forrása annak

¹²⁶ Typot: *i. m.* 1602. (124. jegyzet) T. II. 56.

¹²⁷ SZAMOSKÖZY István: *Történeti maradványai 1542–1608.* Kiadta SZILÁGYI Sándor. Bp., 1880. /MHHS 30./ 51–55.

¹²⁸ KRUPPA Tamás: *Egy unitárius ének tanulmányai. (Szőlősi István históriás éneke 1635-ből.)* = MKSz (117.) 2001. 449–453.

¹²⁹ OSZK, RMK I. 647. SZŐLŐSI István: *Rövid historia, melyben megiratik Szenen bassanak török császár ereivel Havasalföldének és Erdély országának pusztítására való ki jövele 1595 esztendőben és ... pogánsagnak az magyarok által meg veretése és szégyen vallása. Annak felette ... Borbély György kapitányságában, Lyppa várával egyetemben, tizen-nyoltz váraknak és kastélyoknak az törököktől való meg vétele.* [Kolozsvár]: [typ. Heltai], 1635. B_{2v} „Altal kelvén nagy sok erőss helyeken, Kösziklás és szoros utú hegyeken, / Sátorát fel vonatá egy mezőben, / Vitézek csudát látának ez helyben. / Köszikláról egy nagy Sas ereszkedik, / Csak közel Vrunck Satorához esek, / Kit meg látván az Vitézek ott lepék, / Fejedelem Sátorába bé vivék. / Ez dolog Táborban ki teriet vala, / Ki egyet ki mást, felölle szól vala, / Ebben értelmek nem eggyezhet vala, / Ha egy iót, más roszzat, magyaráz vala. / Egyik része Szinant gondollya vala, / Hogy kezezből el nem szabadulhatna, / Másik, Német had vesztét érti vala, / Mert Német Császár Czimere Sas vala.”

¹³⁰ *Régi magyar költők tára XVII. század I.* Szerkeszti KLANICZAY Tibor és STOLL Béla. Bp., 1959. 69–70.; 510–511.

¹³¹ OSZK, RMK II. 262. JACOBINUS János: *Brevis enarratio rerum a serenissimo Transylvaniae principe Sigismundo anno MDXCV gestarum. Authore Ioanne Iacobino, notario urbis Claudio-politanae.* Claudiopoli: typis Heltanis, 1596. C_{2v} „Itaque nonnullis propositis conditionibus Princeps libertatem eis licet invitatus donavit, moxque in Transalpinam eos praecurrere iussit. Ipsemet quoque paucis post diebus castra movens alpebus aegre ob coenosissimi itineris difficultatem superatis ad villam Rukar in ipsis Transalpinarum finibus, et alpium angustiis castra ponit. Ubi dum tentorium eius extenderetur, novum subito spectaculum militibus apparuit. Aquila namque ingenti magnitudine praecipiti volatu ex alpebus delapsa, prope Principis tentorium cecidit, quam conspicati milites praetoriani, qui forte aderant, accurrentes, cum repente humo se tollere prae magnitudine non posset, captam in Principis tentorium deduxerunt. Quod cum in vulgus exiisset, ut sunt varia

a névtelen szerzőnek is, akinek 1596-ban kiadott műve csonkán maradt fenn, s így hiányzik belőle a sas története.¹³² Pethő Gergely történetíró viszont nem említette meg sem az új csillagot, sem a sas történetét, ám isteni segítségben reménykedő erdélyi fejedelemeiről beszélt.¹³³ Istvánffy Miklós történetíró szintén kedvező előjelként szólt az elfogott sasról, bár a csillagról ő sem tett említést.¹³⁴ Illésházy István pedig csak a havasalföldi város gyors bevételéről tudósított.¹³⁵ Nagy Szabó Ferenc marosvásárhelyi emlékiró szintén nem hozott szóba semmilyen égi jelet Zsigmond 1595-ös hadjáratával kapcsolatban.¹³⁶ Ezzel ellentétben a teljes legendát ismertette röviden művében németül a Martin Fumée francia történetíró munkáját kibővítő szerkesztő.¹³⁷

Még egy haditudósítást ismerünk az 1595-ös eseményekről: Pellérdi Péter beszámolóját a tŕgovis̄tei és a gyurgyevói győzelemről. Az ismeretlen személyhez írt beszámolóját Gyurgyevónál jegyezte le, 1595. november 1-jén. A szemtanú részletes leírásból viszont hiányzik a sas és az új csillag megemlítése, pedig a történet színhelyét nagyon pontosan lerajzolta.¹³⁸ Pellérdi szemtanúként minden apró

hominum ingenia, alii aliud ex eo omen coniectare, pars ipsum Sinanum per aquilam designari, qui manus nostrorum non esset evitaturus, pars etiam sinistre augurium interpretebantur, quippe cum aquila Romani Imperii sit signum, quod ea in captivitatem devenerit, perniciem nostri exercitus, qui eiusmodi uteretur signo praesignificari augurabantur.”

¹³² OSzK, RMK I. 283. *Historia, melyben az felséges Bathori Sigmondnac erdélyi fejedeleme nec 1595 esztendőbe valo viselt hadai irattattanac megh.* Colosuárat: Helthaj Gáspár mŕhelyében, 1596.

¹³³ PETHŐ Gergely: *Roavid magyar kronika sok rend-béli fő historiás koenyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedettett és irattott Petthoe Gergelytuel.* Bp. 1993. 140.

¹³⁴ ISTVÁNFY: *i. m.* 1962. (74. jegyzet) 408. „A Rukárnál táborozó Báthori Zsigmond sátránál, melyet éppen akkor feszítettek ki, a hegyekből egy hirtelen lecsapó sas telepedett le. Miután nagysága miatt nem tudott a földről felszállni, a katonák elfogták, s ezt, kedvező előjelként magyarázva, a fejedelemehez vitték.”

¹³⁵ ILLÉSHÁZY: *i. m.* 1863. (1. jegyzet) 25. „Az erdélyi fejedelem, mind Tergoviscsa alatt, mind Bukarest alatt látván hogy az török tábor elment előtte, lováról leszállván, az egész tábor előtt térdre leesett, (felszóval hálákat ada az) úristennek, hogy nem ő előtte futnak az ő ellenségei, hanem (az istennek színe előtt. Ezt) az Tergoviscsát is csak gyorsan megvevé.”

¹³⁶ ETA I. 45. „[Tŕgovis̄tét] vakmerőképpen meghágá a székelység és megvevé; mert annak a tapasza nem száradott volt meg, hanem lágy vala.”

¹³⁷ EK, Ant. 2361. FUMÉE, Martin: *Historia von den Empörungen, so sich im Königreich Ungarn, auch in Siebenbürgen, Moldaw, in der Bergische Walachey und andern Örhern zugetragen haben ... biss dieses ... 1596.* Gedrukt zu Cölln, Durch Lambertum Andree, 1596. 77–78. „Als nun die Sibenburgische ans erste Dorff an der Walachey kommen hat sich ein grosser Adler auff F. D. Gezelt gesetzt deßgleichen hat sich ein Comet am 15 Octobris F. D. Gezelt erzeugt.” – Az eredeti francia nyelvű 1594-es kiadásból (OSzK, App. H. 542.) értelemszerűen hiányzik még a történet, s az angol nyelvű változat (OSzK, App. H. 655.) az 1600-as kiadás ellenére sem jut el a tárgyalt időszakig. Így csak a német nyelvű bővítésbe került bele a friss legenda.

¹³⁸ PELLÉRDI: *i. m.* 1596. (87. jegyzet) A_{3v} „(...) így immar edgyot leuen ő fölsege hadaual Istennek segetsegeuel vgy indula el fekete halombol, es onneid nagy lassan vgy mendegeltünk, hogy Tergouistiatal ahun Zinan Bassa volt Taborban, azon inneid chak egy auagy ket kis merföldön szallank Taborban decima quinta Octob. Ezt Zinan Bassa meg ertuen hogy Vrunk ő fölsege imar olyan-

mozzanatról beszámolt, s augusztus 17-től kezdve írta le részletesen Zsigmond hadjáratát. Mivel a csodás égi jelek nem szerepelnek a tudósításában, így csak a metszeteken és a jezsuita forrásokban találhatjuk meg mind a két óment. A hosszú csataleírása sok ponton hasonlít Jacobinus és magyar átdolgozója Szőlősi művéhez. Királykőn bevárták a hadiszekereket, amelyekkel nehéz volt az átkelés a Kárpátokon. Eközben folyamatos, kisebb-nagyobb összecsapások zajlottak, s magyarok zsákmányt is szereztek a legyőzött törököktől. Mayer metszete jól adja vissza a különböző időben, más és más helyen zajló eseményeket. Istvánffy szerint a magyar és a török tábor között egy nagy hegy volt, ahonnan maga Szinán pasa figyelte a csatát.¹³⁹ Szinán jól mérte fel a helyzetét, s Bukarest felé vonult vissza, hátrahagyva seregének egy részét utóvédnek. Szőlősi és Mayer hasonlóképpen emlékezett vissza a magyar had felállításán. Az első vonalban négyezer lovas, nagyjából magyar kopjásokkal, Mihály vajda és Csáky István vezetésével. A sereg két szélén Szőlősi szerint német puskás gyalogok, Mayer ábrázolása szerint puskás lovasok álltak. Viszont az erdélyi fejedelem sátra mögötti jobbszárnyon valóban puskás gyalogosok támadtak a törökre, akik már az ágyújukat sem tudták használni. A török balszárny lándzsáin rajta van Szinán monogramja (S.B.), a török félholdas zászló és egy csillag a pajzsukon. A monogram egy menekülő török parancsnok fölött látszik, így könnyen lehet, hogy az ábrázolt lovas maga Szinán pasa. A Mihály vajda vezette főszereg zászlói között ott látható a kétfejű sasos Habsburg és a sárkányfogas Báthory lobogó is. A balszárnyat és vezetőjét, Bocskai Istvánt a hadrendben nem ábrázolta a metsző (1. kép).

Részletesen feltárt Báthory Zsigmond havasalföldi hadjárata és a jezsuita propaganda kapcsolata.¹⁴⁰ Jó héttel később, október 19-én erről a csodajelről számolt be Alfonso Carrillo jezsuita atya is Cesare Speciano prágai nunciának,¹⁴¹ illetve Claudio Aquaviva rendi generálisnak.¹⁴² Specianonak írott levelében említett nemes valószínűleg Hunyadi Ferenc lehetett, aki egy órán keresztül figyelte meg a kér-

kezel szallot hozaja es felesed(?), magaualleis vagyon azon Eiell fel kelt es minden hadaual menten ment, az varban Tergouistiaban hagyot tizen ket szaz embert, Illyen biztatással hogy ötet az rszazar hiuattya (...)."

¹³⁹ ISTVÁNFY: *i. m.* 1962. (74. jegyzet) 408. „A tábortól nem messze volt egy hosszan elnyúló hegy, mely alatt a Dambovica folyik. Azt mondják, hogy Szinán felment erre a hegyre, s messziről megsejmelte a mieink táborát.”

¹⁴⁰ KRUPPA Tamás: *Marciare verso Constantinopoli Báthory Zsigmond havasalföldi hadjárata és a jezsuita propaganda*. In: *Művelődéstörténeti törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. A kötetet szerkesztette BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella, ÖTVÖS Péter. Szeged, 1997. /Adattár 35./ 307–325.

¹⁴¹ VERESS Endre: *Carrillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai (1591–1618)*. I. Bp. 1906. 166. „Decime vero quinta ad auroram, vidente etiam [hoc] nobili, cometa apparuit supra exercitum Serenissimi amplius quam per horam coelo sereno.”

¹⁴² VERESS Endre: *Carrillo Alfonz jezsuita atya levelezése és iratai (1591–1618)*. II. Bp. 1943. 205. „15. die Octobris ad auroram cometa visus est per horae spatium supra tentiorum Serenissimi, quem hic idem nobilis vidit.” – *Victoria* 1596. D_{1r}. Az 1596-os röplap latin szövegében eltérések vannak a Veress-féle közléshez képest.

déses légköri (és nem csillagászati) jelenséget. Érdekes, hogy a jezsuita forrás már üstököst (cometa) emleget és nem páros napot (parhelia). Ez persze adódhatott abból is, hogy a forrásközlő számára a két jelenség ugyanaz volt, s összekeveredhetett például a telihold és a napkeltekor megfigyelt különös fénytörés is.¹⁴³ Carrillo egy másik páterre, Ladó Bálintra hivatkozva mesélte el a sas történetét, amelyik Királykőről ereszkedett le a magyar táborba.¹⁴⁴ A történet latin és német változata megtalálható a már említett 1596-os *Zeitungban* is.¹⁴⁵ A sast elfogták, és jó előjelnek tekintették a csata előtt. S ugyancsak megemlítette levelében a Zsigmond sátra felett feltűnő üstököst. Kelemen pápa is értesült a legendás madár történetéről.¹⁴⁶ Szintén erről a csodás eseményről szólt Marcellus Pollardt is, ugyancsak Ladó levelére utalva, ami Szent Zsigmond napján tűnt fel az égen, s egyértelműen isteni üzenetnek tekintették az erdélyi táborban az ütközet előtt. Egy hatalmas sast láttak meg néhány nappal azelőtt, mikor tábort vertek az erdélyiek, s először arra a keresztre szállt le, amit a románok állítottak, majd a fejedelem sátrára repült át. Egy csodás ómen jelent meg az égen, ami megörven-

¹⁴³ *Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből (1592–1600)*. Kiadja VERESS Endre. Bp., 1909. 119. „Per il che si rimise subito l'esercito in ordinanza, et si stette tutta la notte, sino ad un hora di giorno, in punto per combattere, favorendoci assai il lume della luna piena, che pareva di giorno.”

¹⁴⁴ VERESS: *i. m.* 1943. (142. jegyzet) 205–206. „Heri rediens Claudiopoli, a Patre nostro Valentino [Ladó Bálint] concionatore Serenissimi Principis inveni hic literas datas ex castris 6. Octobris, in quibus refert, cum tentorium Serenissimi Principis extenderetur prima vice in ingressu Vallachiae atque in primo pago illius provinciae, advolasse aquilam statim ingentem ex vicina eaque edita rupe, vulgo vocata Lapis Regius, et in tentorio ita consedisse, ut fuerit a nostris capta, quam pro bono omnino servant et alunt in castris. Addit id, quod mihi melius omen est: In castris complures et frequentes esse confessiones, multosque ad fidem nostram converti.”

¹⁴⁵ *Victoria* 1596. D_{1v}–D_{2r} „Den 15 dito aber zuvor in aller früe ist ein Comet welchen auch diser vom Adel gesehen erschinen vnd lenger dann ein Stund am hellen Himmel vber F.D. Kriegsheer vnd Lager gestanden. (...) Gestern da ich wider nach Clausenburg gelangt hab ich deß Herrn Patris Valentini welchen ich mit jr F.D. für ein Ungerischen Feldpredigern geschickt Brieff vnd Schreiben gefunden darinnen vermeld alls jr F.D. Gezelt bey dem ersten Dorff in der Walachey auffgeschlagen worden sey zu demselbigen von einem hohen Felsen welcher nechst darbey der Königstein genant ein sehr starcker grosser Adler geflogen sich also bey dem Gezelt nider gelassen daß er von den vnserigen gefangen gespeist vnd erhalten auch für ein sonder gut Omen oder glück zeichen erkent worden Aber ich halte es für ein noch bessers vnd glück seligers anzeigen (welches gemelter Herr P. Valentinus hinzu setzt) das in Fürstlicher D. Lager von vilen Soldaten oftinals confitirt andechtig gebetet vnd rechtes Catolischen Christlichen Glaubens bekantnussen geschehen.”

¹⁴⁶ VERESS: *i. m.* 1932. (106. jegyzet) 309. „Sua Santitá soggionse non si deve credere' a questi augurii; tuttavia si leggono cose grandi, et fanno grandi impressioni nei popoli, et queste potrebbono giovare al nostro bisogno.”

deztette az erdélyi fejedelmet.¹⁴⁷ Alfonso Visconti erdélyi pápai nuncius elkísérte Zsigmondot a hadjáratába, szintén kedvező előjelként számolt be a csodás eseményről. A sas rárepült a sátrára, majd az őrség elfogta a madarat és megkötözte.¹⁴⁸ A sas és a csillag legendája így belesimul a Báthory-propagandához köthető avvisi politici, a Szentszék által inspirált röpirat mondanivalójába: a győztes havasalföldi hadjárat hőseit, Zsigmondot kell támogatni az új keresztes hadjáratban.¹⁴⁹

Mivel Szamosközy István erdélyi történetében arról is beszámolt, hogy Báthory Zsigmond fejedelem szellemidézéssel csillagiósok véleményét kérte ki a harcok előtt, elképzelhető, hogy bármiféle természeti jelenség, fénytörés, szokatlan esemény kapóra jött az erdélyiek számára a bizonytalan hadi vállalkozás megkezdésére és folytatására.¹⁵⁰ Természetesen van olyan vélekedés is, amely szerint az új csillag valójában a győztes hadvezér, Báthory Zsigmond absztrakt, asztrológiai jelképe lenne csupán. Ez minden bizonnyal egy téves szövegolvasatból adódhatott.¹⁵¹ A kortárs történetírók is kitértek Zsigmond kapcsán az asztrológia és a jellemfejlődés összefüggéseire.¹⁵² A fejedelem születéséhez, igaz utólag, baljós jelet, s zodiákus jegyet kötöttek, hiszen a véres marokkal született későbbi zsarnok uralkodó egy pillanatra hallá (Pisces) változott a fürdővízben, ahogyan erről Szamosközy részletesen be is számolt. Természetesen a gyulafehérvári káptalan levéltárosa egy pillanatra sem hihette el, hogy valaki hallá változhat, s majd később ismét emberi alakot ölthet, így szövege inkább egy asztrológiai judícium, amely-

¹⁴⁷ *Monumenta Antiquae Hungariae 1550–1600*. Edidit Ladislaus LUKÁCS. Romae, 1987. IV. 162–163. „Aliquot ante diebus, cum nostri castrametati fuissent, avis quaedam magna cani capite (vulture aiebant) primo consedit ad crucem in castris valachorum erectam, inde ad tentorium Serenissimí, a quo tres dies detenta et pasta, dimissa sequebatur sponte nostrum exercitum. In festo S. Sigismundi mane ante auroram apparuit quasi fax quadam ardens in coelo, quam se vidisse ait praefatus Stephanus [Hosszúóthy István]. Et Serenissimus, ubi hoc signum vidit, plurimum exhilaratus est, et statim Illustrissimum Nuntium Apostolicum ad idem videndum vocari curavit.”

¹⁴⁸ VERESS: *i. m.* 1909. (143. jegyzet) 115. „Si è preso anco dall' essercito per buon augurio, che nel primo alloggiamento che fece il principe di qua da' monti, volò un' aquila inanti al suo padiglione, e fu pigliata viva dalla guardia, et Sua Altezza la fa tener legata, et pascere canto al sua padiglione.”

¹⁴⁹ JÁSZAY Magda: *A kereszténység védőbástyája olasz szemmel. Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról*. Bp. 1996. 151–158. – ERDŐSI Péter: *A vesztes magasztalása. Giorgio Tomasi históriája Báthory Zsigmondról*. In: R. Várkonyi Ágnes *Emlékkönyv*. Szerkesztette TUSOR Péter. Bp., 1998. 261.

¹⁵⁰ SZAMOSKÖZY István: *Erdély története*. Fordította BORZSÁK István. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta SINKOVICS István. Bp. 1963. 41. „Nem hiányoztak a mágusok és szellemidézők sem, akiknek átkozott mesterkedéseivel a gyulafehérvári nagyobb palotában Hunyadi Jánosnak és más, rég halott embereknek az árnyait megidéztette, és tőlük vállalkozásainak kimenetelét tudakolta.”

¹⁵¹ NAGY László: *Erdély és a tizenötéves háború*. = Századok (116.) 1982. 677. – BENDA Kálmán: *Erdély végzetes asszonya*. Bp. 1986. 37.

¹⁵² BARTÓK István: *A gyulafehérvári fejedelmi udvar és az ifjú Báthory Zsigmond*. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerkesztette R. VÁRKONYI Ágnes. Bp. 1987. 135.

nek eredeti forrása ismeretlen.¹⁵³ Szintén asztrológiai magyarázatot fűzött Zsigmond születéséhez Somogyi Ambrus Belső-Szolnok megyei jegyző történeti munkájában.¹⁵⁴ Az asztrológiai jegy és a naptárreform miatt a születési dátum körüli zavart nagyon nehéz tisztázni. Báthory Kristóf fia születésekor váradi kapitány volt, tehát fel sem merülhetett senkibe se, hogy Zsigmondból fejedelem lesz egyszer. Így a születése körüli bizonytalanságok, s az utólag hozzáfűzött asztrológiai interpretációk is erre vezethetők vissza.¹⁵⁵ Somogyi később megjegyezte, hogy Zsigmond a Mars alatt született, ami mégiscsak a március hónapot erősítené meg, legalábbis Apáczai *Enciklopédiája* szerint.¹⁵⁶ Máshol pedig azt említette meg Szamosközy, hogy Wolfard István kolozsvári polgár az 1580-ban feltűnt üstökösről úgy vélte, hogy az a Báthory család széthullását jelentené.¹⁵⁷ Magáról az üstökösről egy epi-

¹⁵³ SZAMOSKÖZY: *i. m.* 1880. (127. jegyzet) 10. „Zsigmond fejedelem septimestris partus quod satis constat, az markát teli hozta vérrel, mikor született. Egyszer mikor az dajka feresztené, az tekenőben hallá változott volt, melyet nagy hirtelen megmondván az anyjának, ismét gyermek képi-
ben változott; még akkor is változó volt.”

¹⁵⁴ *Erdély öröksége. II. Sárkányfogak.* Szerkesztette MAKKAI László. Az idézett részt SZILÁGYI János fordította. Bp., 1993. 67. „Ugyanis az összes dajkái – ha igaz a hír – azt mondják, hogy Zsigmond 1572-ben született, április hónapban, majdnem teliholdkor, Mars napján, kedden, s hogy mikor a Bocskaiak nemes családjából származó anyjának hasából kijött, két keze össze volt fonva és vérrel volt tele, később pedig, mikor a köldökszínör elvágása és elkötése után bábaasszonyok szokása szerint meleg vízbe tették, hogy a szennytól megmossák, hallá változott s hátsó részével ide-oda fröcskölte a vizet; minden jelenlévő megrémült a látványtól, ahogy ilyenkor történni szokott, s bámulva várták, mi lehet ennek a vége, de fél óra múlva újra emberi alakot vett fel.”

¹⁵⁵ NAGY Balázs: *A gregorián naptárreform sorsa Magyarországon.* = MKsz (102.) 1986. 63–64. – Somogyi szerint április hónapban született Zsigmond, viszont a Halak jegy február 20. és március 20. közé esik. Esetleg a csúszásra magyarázat lehet az, hogy a Gergely-naptár bevezetését Erdélyben csak az 1590-es országgyűlés rendelte el, így az erdélyi fejedelem születése éppen átcsúszna az április hónapba a hozzáadott tizenegy nap következtében. Ebben az esetben Báthory Zsigmond a julián-naptár szerint 1572. március 20–21. között, a gregorián-naptár szerint március 31–április 1. között születhetett volna.

¹⁵⁶ *Erdély öröksége II.* 67–68. „Később, amikor felserdült és testének vonalait már minden ponton teljesen kiformálta a természet, sokan a fiziognómiából következtették, hogy tavasszal született, a harmadik csillag, a Mars alatt, mert ez mértéktelen a hőségben és szárazságban s ennek megfelelően az alatta születőket befolyásával valami képpen megerzselve és megbarnítva vöröses színűekké teszi, szemüket kicsivé, egész testüket valamennyire görbév és otrombává, lelküket pedig álnokká, álhatatlanná, szemérmetlenné, hirtelen haragúvá, árulóvá, egyetlenkedések és háborúk előidézőjévé.” – APÁCZAI: *i. m.* 1959. (33. jegyzet) 152. „[A Mars] az embert a fogantatásban kiváltképpen a harmadik holnapba bírja”.

¹⁵⁷ SZAMOSKÖZY: *i. m.* 1880. (127. jegyzet) 12–13. „1580. esztendőben egy igen nagy cometa támadott volt; az farka egyenesen Erdély felé hajlott alá, mintha egy pálca nyult volna alá az égből. Volfard István kolozsvári peritus mathematicus mindjárt megmondotta volt, hogy dissipatio-nem Batoriae familiae significat, atque etiam mortem Christophori Batori principis, quod eventus paulo post docuit; nam non solum princeps sed mox rex quoque Poloniae Stephanus obiit, ac demum Batoriae familiae totius horrenda confusio secuta est: caedes Balthasaris, fuga Stephani, ac fatalis inter eos inimicitia, ac tandem internecio.”

grammát is írt a történetíró.¹⁵⁸ A Kolozsvár főterén álló nevezetes Wolfard-Kakas ház zodiákus díszei, amelyek a boltozatvégek gyámköveire kimetszett állatövek domborművei, az erdélyi későreneszánsz legszebb emlékei közé tartoznak, így nem véletlen, hogy korának elismert matematikusa asztrológiai jóslatokra is elragadtatta magát.¹⁵⁹ Szepsi Laczkó Máté, 17. századi református történetíró pedig az 1572-es szupernóva fellobbanásával kötötte össze helytelenül Báthory Zsigmond születését, amely újabb példa az asztrológia és a történeti toposzok összefonódására, hiszen a fejedelem születésnapja és az új csillag első észlelése között 7–8 hónapnyi különbség van.¹⁶⁰

1595-ből nem ismerünk semmilyen különleges csillagászati eseményt más európai (vagy akár ázsiai) feljegyzésből.¹⁶¹ Sem üstökös, sem új csillag, sem más furcsa vagy szokatlan égi objektumról nincs hír a korabeli forrásokban a már említett részleges nap- és holdfogyatkozáson kívül, ám ezt nehéz lett volna a fejedelemnek és a környezetének új csillagként értelmeznie, s ezek a tárgyalt eseményeknél korábban is következtek be. A legvalószínűbb mégis az lehetett, hogy valamilyen légköri jelenség, Miles szerint egy órán, Mayer változata szerint négy órán keresztül megfigyelt halo, vagy Decsi alapján parhelia következett be a havasalföldi tábor fölött azon az októberi napon, amihez társult a történetíróink, a jezsuita források és több fa- és rézmetsző által is megörökített öreg sas legendás históriája. Bár nehéz lenne erre forrást találni, de érdemes megemlíteni, hogy egy idomított sólyom segítségével akár el is játszhatta Zsigmond ezt a csodás jelenetet. Mayer metszetén (1. kép) éppen olyan pózban láthatjuk a fejedelmet, ahogyan a solymászokat szokták ábrázolni. A német meteorológusok gazdag történeti halo-gyűjteményben nincs 1595-ből származó metszet, amely ezt a légköri jelenséget ábrázolná.¹⁶² Az interneten publikált hatalmas kollekciók között akad olyan gyönyörű atmoszférikus jelenség (kettősnap) fotója is, amely könnyen keltheti egy új csillag, vagy egy hosszú csóvájú üstökös képzetét laikus megfigyelőjében. Hunyadi Ferenc, a humanista költő ehhez hasonló csodálatos fénytörést láthatott 1595. október 15-én, feltehetően a hajnali hideg órákban, a Kárpátok déli lábainál.¹⁶³

¹⁵⁸ SZAMOSKÖZY: *i. m.* 1880. (127. jegyzet) 425. „Cometa / Formidabilibus suspendor in aethere flammis / Et trepidant crines pallida regna meos.”

¹⁵⁹ VERESS Endre: *Zalánkeményi Kakas István*. Bp., 1905. 38. – BALOGH Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek XVI. század*. Bp. 1985. 49–50.

¹⁶⁰ L. a 6. sz. jegyzetet.

¹⁶¹ KRONK: *i. m.* 1999. (29. jegyzet) 295–330. A kézikönyv sorra veszi az 1506–1600. között észlelt üstökösök megfigyeléseit, pályaelemeit. Kitér az ázsiai forrásokra is. Az *Appendix* 526. oldalán felsorolja a bizonytalan objektumokat is 1513–1618. között, de itt sem szerepel semmilyen feltételezett üstökös az 1595. évnél.

¹⁶² *Einblattdrucke von Haloerscheinungen* honlapja elérhető az alábbi címen <http://www.meteoros.de/halo.htm>.

¹⁶³ Pl. *Historic National Weather Service* honlapjáról: <http://www.photolib.noaa.gov/historic/nws/sundog1.html>.

GÁBOR FARKAS FARKAS

L'étoile énigmatique de l'année 1595

A la confusion des événements historiques et des phénomènes astronomiques l'exemple des plus typiques est servi au 16e siècle par la nouvelle étoile qui figure dans les écrits du palatin de la Hongrie István Illésházy et dans le journal du baron Tamás Vizkelety, puisant des écrits du précédent.

Les deux avaient mentionné dans leurs notes un nouvel astre dont ils ont trouvé un rapport avec la campagne d'automne de 1595 de Zsigmond Báthory contre le grandvizir Sinan. L'historiographe saxon de Transylvanie, Matthias Miles avait décrit dans son chronique du 17e siècle, à propos de l'année 1595, une comète de lumière éclatante, qui a été visible au-dessus du camp chrétien pendant une heure. Le chroniqueur saxon a relaté non seulement de cet événement astronomique mais en même temps d'un prodige, notamment de cet aigle fabuleux, mentionné dans plusieurs sources contemporaines, qui se serait posé sur la tente du prince, prédisant ainsi la victoire de Zsigmond en Valachie. Il semble que l'astre en question ne peut être mis en rapport avec l'étoile changeante de 1596 (Mira Ceti). Dans la poésie de János Bocatius se trouve une faute d'impression, en fait, là il s'agit de la comète apparue en 1596. La réinterprétation du topos antique ainsi que son complètement de nouveaux éléments sont liés au nom de János Baranyai Decsi. L'historiographe transylvain avait „pêtri” ensemble les histoires de Tite-Live, de Curtius Rufus, de Plutarque et de Procope avec une cinquième source, non identifiée. On peut même supposer, qu'il a travaillé d'une collection quelconque au lieu des sources originales. L'histoire de l'étoile de 1595 et de l'aigle nous était conservée par plusieurs gravures. L'histoire figure, avec certaines différences sur les gravures de Lucas Mayer, de Theodore de Bry, de Hans Siebmacher, et d'Alexander van der Mair. Justement Mair présente un exemple excellent à l'emploi du topos de Alexandre le Grand dans la Transylvanie contemporaine. En cas des autres illustrations en rapport du campagne du prince de Transylvanie, la légende est déjà beaucoup modifiée, voir disparue. D'autres historiographes ainsi que les sources jésuites de l'époque, relatent également de l'aigle et du phénomène astral énigmatique, le qualifiant soit une comète, soit une nouvelle étoile. Des contributions intéressantes sont autant les événements que des judiciaires astrologiques, possible à relier à la naissance et à la vie de Zsigmond Báthory (la supernova de 1572, la comète de 1580). Mais de l'année 1595, on ne connaît aucun autre événement astronomique d'autres sources européennes ou même d'Asie. Le plus vraisemblable est la parution d'un phénomène atmosphérique: halo ou parhelia, à quoi s'est associée l'histoire légendaire du vieil aigle, notée également par nos historiographes, les sources jésuites et les graveurs. Ce phénomène atmosphérique pouvait facilement faire l'illusion d'une nouvelle étoile ou d'une comète à longue chevelure, pour un observateur non compétent. Ferenc Hunyadi, le poète humaniste a dû voir une pareille réfrigence fabuleuse le 15 octobre 1595, aux heures bien froides de l'aube, aux pieds du Sud des Carpathes.